

Liefde, huwelijk en gezin

I

Niet alleen het anarchisme, het socialisme in zijn verschillende schakeringen heeft beseft, van hoeveel invloed de organisatie was van het gezin. Aan de andere zijde, in het kamp der conservatieven, heeft men evengoed geweten, dat "God, Gezin, Gezag" een drie-eenheid was, welker betekenis nauwelijks kon worden onderschat. Het is toch feitelijk zo, dat in het gezin alle eigenschappen moeten worden gekweekt, welke de maatschappij nodig heeft. Vandaar, dat de economisch-politieke waarde van het gezin veel grooter is dan zijn erotische betekenis. Vooral het monogame, patriarchale gezin — dat dus, hetwelk is gebouwd op de trouw van één man aan één vrouw, en waarin de man het gezag uitoefent en hoofd is der familie — vooral deze vorm van samenleven is voor het Westen de basis der ganse gemeenschap.

Op het eerste gezicht zou men geneigd zijn, te menen — zoals ook Freud dat nog doet — dat de familie de *natuurlijke* vorm van samenleving is, geboren uit de sexualiteit. Evenwel, een blik in het dierenrijk toont, dat deze opvatting te simpel is. Natuurlijk gebeurt het zeer vaak, dat mannetje en wijfje beiden zorgen voor de jongen, tot die volwassen zijn. Bij géén van hen evenwel is dit "huwelijk" duurzaam. Het heeft een economische grond: de jongen moeten worden gevoed. Maar deze gemeenschap is alleen georiënteerd op die jongen. Daarbij komt, dat de dieren, die in kuddes leven, geen familieverband kennen, en dat ook zeker geen monogamie (huwelijk van één mannetje en van één wijfje) bestaat, daar, waar dan van "trouw" kan worden gesproken in het samen voeden der jongen. Overigens vertoont de Natuur alle mogelijke vormen van de organisatie der liefde.

Indien men dan de mensenmaatschappij leert kennen, blijkt, dat de sexuele driften zich op velerlei wijzen hebben geopenbaard. Men kan

aannemen, dat in de aanvang de "veelwijverij" en "veelmannerij" bestonden, dat géén bloedschande en géén overspel bekend waren. Daaruit komen andere vormen voort: meerdere zusters met meerdere broers, gemeenschappelijk elkander bezittend, bijvoorbeeld. Eerst in een later stadium kent men de exogamie: de gewoonte, dat een kind niet huwt met één uit dezelfde verwantschap. Voorheen meende men, dat de wilden bekend waren met de gevaren van inteelt. Dat is evenwel niet aannemelijk, want gedurende eeuwen en eeuwen heeft de mensheid zich op deze "bloedschandelijke" wijze voortgeteeld, zonder daardoor te degenereren. De mening van Reich lijkt meer voor de hand te liggen: in de strijd tussen de families heeft de ene de andere overwonnen. De overwinnaars eisen nu de vrouwen der anderen voor zich op. Die mogen dus niet huwen in hun eigen familieverband. Voor hen blijft dan als enig middel: op roof uit te gaan bij andere verwantschappen en horden. Later verzachten de zeden zich, en wordt het *roofhuwelijk* een *koophuwelijk* of staat men dochters af bij wijze van schatting of beloning. Op deze trap van ontwikkeling treft men ook matriarchaat aan, dat wil zeggen een stelsel, waarbij de vrouw wordt beschouwd als schijnbaar hoofd van het gezin. In dat geval dus zijn de kinderen familie van de moeder, niet van de vader. Bij sommige volken — zoals de Tobrianders in de Stille Zuidzee — is ook het fysieke vaderschap onbekend. Men meent, dat vrouwen worden bevrucht door geesten of dat geesten in hen wonen en uit haar worden geboren. De man moet wel de vrouw ontmaagden, doch alleen om de weg vrij te maken voor de geest, die bezit wil nemen van haar schoot! Merkwaardig is, dat het sexuele verkeer vóór het huwelijk er vrij is, doch dat het niettemin een schande is voor een meisje, een kind ter wereld te brengen, vóór ze gehuwd is. Het sexuele leven wordt opgevat als een bron van wellust, en weinig meer. Met de voortplanting houdt het weinig verband, menen ze.

Dat er dan toch sprake is van vaste huwelijksregelen, bewijst, dat het huwelijk een *economische* overeenkomst is, een betrekkelijk vaste band. Moeder en kinderen, de kinderen onderling, zijn verwant, dus . . . hebben ze economische verplichtingen jegens elkander. Met name de broer

moet zorg dragen voor zijn zuster, ook al is ze gehuwd. Deze broer is dan ook feitelijk hoofd van de familie. Daaruit blijkt, dat er toch van moederrecht in *dien* zin, dat de vrouw wezenlijk hoofd is van het gezin, nauwelijks sprake is. De man nu — uit een andere clan — die haar trouwt, heeft dus alle voordeel van dit samenwonen, want zijn vrouw brengt haar eigen inkomen mee. De zonen, uit dit huwelijk geboren, hebben recht op grond, vistuig, een kano enz. in het dorp van de moeder, waar zij feitelijk thuis horen.

Toch is de man niet zó goed af, want hij heeft op zijn beurt weer de zorg voor zijn eigen zusters. Men zal ook hier wel moeten aannemen, dat een overwinnende horde de vrouwen heeft getrouwd van de overwonnen clan — en dat ze aan de overwonnen mannen (broeders van de bruiden) hebben bevolen, bij wijze van schatting, aan die zusters een inkomen in natura uit te keren. Welk gebruik dan gaandeweg algemeen geworden is. De zeden der heersers zouden dan ook de gewoonten der overwonnenen zijn geworden.

Wat ook de oorzaak zij — werkelijk matriarchaat kent men eigenlijk niet. Elke vorm van moederrecht vertoont allerlei kenmerken van vaderrecht en van mannenheerschappij — zoals bij de Tobrianders, waar het dorpshoofd meerdere vrouwen mag hebben en zich langs slinkse wegen weet te verrijken. Immers, de broers van die vrouwen zijn aan hem schatplichtig. En hij weet dan wel te voorkomen, dat de opgehoopte kapitalen zijn familie weer verlaten zouden. In Europa heeft de oude bevolking rond de Middellandse zee — bijvoorbeeld in Griekenland — en hebben de Pikten in Engeland matriarchaat gekend. Men trof het ook aan in Afrika, in Voor-Indië (Malabar) en andere streken. De grote volkeren evenwel waren patriarchaal: zowel de Semieten als de "Ariërs", de Chinezen en Japanners als de Indianen. In Europa hebben de "Ariërs" (Perzen, die naar Griekenland kwamen, Grieken, Romeinen, Kelten, Slaven, Germanen) en de Semieten (Arabieren, Joden) het matriarchaat uitgeroeid. Niet de broer onderhoudt de vrouw maar de echtgenoot. De kinderen behoren niet tot de familie van de vrouw, maar tot die van de man.

Hoewel we dus vrij algemeen het *patriarchaat* zien heersen, kan men dat van de *monogamie* niet zeggen. Gewoonlijk bestaat er veelwijverij, met de beperking, dat kleine bezitters en slaven of horigen zich die weelde niet kunnen veroorloven. De Grieken bijvoorbeeld hebben één vrouw, om hun kinderen te baren. Vrouwen, die slechts dienstboden en slavinnen zijn. Dan de vrouwen (hetaeren) die uitsluitend het liefdegenot en de conversatie beoefenen. In de Middeleeuwen bestaat in de praktijk, zowel voor ridders als voor geestelijken, de veelwijverij. De heersende klassen, tot de Franse revolutie toe, hebben evengoed de instelling gekend van de *maitresse*, de *maintenee*, naast de wettelijke vrouw. Luther bijvoorbeeld stond aan den vorst van Hessen toe, twee vrouwen te hebben, Melancton kende dat voorrecht ook toe aan Hendrik VIII van Engeland, die met Rome gebroken had.

De monogamie is ook bij de burgerij een instelling, die herhaaldelijk wordt gewijzigd door het stelsel van de "bijvrouwen", hoewel de burger zich meer aan de monogamie houdt dan de edelman voorheen, omdat hij de nakomeling is van onderdrukte klassen.

Het is duidelijk, dat het officiële huwelijk — evenmin als dat der Middeleeuwen — weinig behoefte uitstaande te hebben met liefde. Aanleiding tot het huwelijk is natuurlijk gewoonlijk de *verliefdheid*, een suggestieve vorm van sexuele aantrekkingskracht. Doch liefde moet rijpen, moet uit wederzijdse vreugde en dankbaarheid en kameraadschap groeien. Het "huwelijk" nu is de minst geschikte gelegenheid daartoe. We beweren niet, dat géén ervan gelukkig zou kunnen zijn. Wel evenwel kan men constateren, dat de omstandigheden daartoe in het gewone huwelijk niet gunstig zijn. Want dit huwelijk is voor beide partijen in de eerste plaats een *economische overeenkomst*, een maatschappelijk verdrag. De financiële zorgen, het gezin, het huishouden, de opvoeding eisen vrijwel alle energie op. Een zwakke liefde komt hier niet tot bloei, maar dreigt te worden verstikt. Heel vaak gaat de liefde er aan onder. Maar van zakelijk standpunt bezien leert dit huwelijk den mensen te sparen, te bezuinigen, in gunstige omstandigheden kapitaal op te hopen, en in elk geval particuliere behoeften en belangen te verdedigen, zo mogelijk ook de

privaateigendom. Juist het egoïstische karakter van het familieleven is dus voorwaarde en hefboom voor het ophopen van bezit, en in elk geval voor het kweken van de mentaliteit, waarop de privaateigendom berust.

Men kan dan ook waarnemen, dat op het erotisch leven dit alles veel invloed heeft. Onder een "fatsoenlijke" vrouw verstaat men die vrouw, welke volkomen in dienst staat van het gezinsbelang, en ook haar "gunsten" bewaart voor den echtgenoot, de gezinsvader. Niet zozeer, omdat ze dien altijd liefheeft — immers in dat geval is de trouw volkomen te begrijpen — maar uit juist begrip van wat de maatschappij eist. Dat is haar "eer," haar "kuisheid". Men weet evenwel uit de praktijk der arts, dat in tal van vrouwen het sexuele element zo is onderdrukt, dat ze voor een niet-gering deel koel zijn (frigide) zelf weinig bevrediging ondervinden, noch schenken, tengevolge waarvan zenuwaandoeningen aan de orde van de dag zijn. De lange verloving, de onthouding, de onbevredigdheid enz. maken het mensentype onevenwichtig, vatbaar voor angst, belemmeren de ontplooiing van de individu, kortom kweken al datgene, wat heersende klassen wensen kunnen.

Tenslotte is de invloed van de godsdienst nergens zo groot als op sexueel terrein. Heel die godsdienst is sexueel-vijandig. Nog niet zozeer het Oude Testament. Maar in het Nieuwe Testament en in het oude christendom wordt "het vlees" als zondig beschouwd — vooral bij Paulus — sexualiteit feitelijk voorgesteld als kwaad, terwijl het huwelijk die geslachtsdrift dan nog alleen maar mag kennen, indien ze dient, om grote gezinnen te kweken, indien man en vrouw levenslang elkander "trouw" blijven, samen één economisch belang hebben. Het beste program daartoe vindt men in Corinthe (7, H). In de eerste plaats is natuurlijk het gevolg van dit gezinsleven, dat de afhankelijkheid van vrouwen en kinderen jegens den familievader moet worden beklemtoond. De bedoeling is, dat ook besef van onderdanigheid, vrees, onzelfstandigheid worde gekweekt. Hoezeer ook de vrouw dan "de broek aan hebben" kan, vast staat toch, dat ze vrijwel nooit de man verlaten kan, van wie ze niet meer houdt, omdat ze economisch volkomen hulpeloos staat in de wereld. Zelfs wil men de arbeidsmogelijkheid van de gehuwde vrouw

geheel gaan opheffen. En indien deze geest van afhankelijkheid wordt overgeplant op de kinderen, dan is de politieke functie van dat huwelijk duidelijk: het moet onderdanen vormen, goede staatsburgers afleveren, en niet: karakters, géén persoonlijkheden met gevoel van eigenwaarde, trots, zelfbewustzijn . . . omdat de huidige samenleving die niet gebruiken kan. Menige conservatieve vader, zelf arbeider, is door zijn gezag in het gezin degene, die de eigenschappen kweekt, welke de vrijheid belemmeren. Vaak treft men bij verlichte burgers een vrijer, veel kameradschappelijker verhouding aan van ouders tot kinderen, dan bij zo'n arbeider. Omdat deze bourgeois géén slaven willen kweken, en menig man uit het volk onbewust dat wél doet, omdat hij geen begrip heeft van de mogelijkheid, dat in de toekomst zijn kinderen vrije mensen zullen moeten worden. Zulk een arbeider, gehoorzaam aan zijn meerderen, drilt zijn eigen kinderen als een onderofficier, en is de ruggegraat der burgerlijke samenleving.

Hoezeer ook hierop de godsdienst de nadruk legt, leert men uit de Bijbel, Oude en Nieuwe Testament. De onderdanigheid der vrouw blijkt uit de veelwijverij, zoals die bij de Joden bestond. Ze wordt geëist in de vele teksten uit de brieven van Paulus. ("De vrouw ontvang zwijgend onderricht in alle onderdanigheid. Onderricht te geven is haar niet toegestaan. Ze moet zich stilhouden. Immers, Adam is het eerst geschapen, daarna pas Eva." Tim: 2. "Dat uwe vrouwen in de gemeente zwijgen. Want het is haar niet toegelaten, te spreken, doch bevolen onderworpen te zijn". Cor: 14. Thomas van Aquino achtte de vrouw van minder waarde, als onkruid onder de tarwe, en Tertullianus verweet haar, dat ze ... het mensengeslacht had te gronde gericht!)

Inderdaad: gezag, gezin en godsdienst behoren, zo bezien, wonderwel bijeen.

II

In de kapitalistische maatschappij werken echter tegenstrijdige krachten. Het verzet tegen de theorie en de praktijk van bovengenoemde opvatting inzake het huwelijk is dan ook niet uitgebleven. Zelfs niet in burgerlijke milieus.

Daar was natuurlijk dan allereerst het protest van de driften zelf, die zich tekort gedaan voelden. Ook erotische ondervoeding, ook sexuele horigheid wekt onlustgevoelens, die tot verstoring leiden van de "orde", in dit geval: het huwelijksleven. De boeken van Dr. v. d. Velde houden zich er mee bezig, hoe man en vrouw het sexuele leven voor elkaar aantrekkelijker kunnen maken. Lindsey wilde zelfs een drie-hoekshuwelijk toestaan, om naast de officiële echtgenote een "vrouw der liefde" te erkennen in het gezin, welke gedachte door F. Wibaut is overgenomen. Boeken als die van Reich en Hodann handelen over niets anders dan over neurosen, ongelukkige liefdes, ineenstortingen van het zieleleven. De moraal, die officieel geldt, wordt overal op steeds heftiger wijze overtreden. Vrije huwelijken, ongeregelde verbintenissen vindt men waarschijnlijk méér nog bij de bourgeoisie dan bij de arbeiders.

Freud heeft zelfs zijn theorie ontdekt tengevolge van zijn praktijk, die het "onbehagen in de cultuur" openbaarde. Neen, de crisis in de huwelijksmoraal is even groot als de poging sterk is, de oude zeden te herstellen. Merkwaardig is, dat alleen de kerk daarvoor onverdroten ijvert, zowel de protestantse als de katholieke, en de laatste het meest. Het fascisme heeft geenszins de ontbinding van de sexuele moraal kunnen tegenhouden, en past zich soms zelfs daarbij aan. Gemakkelijker echtscheiding, verdediging van de ongehuwde moeder, jeugdsexualiteit enz. komen in Duitsland niet zelden voor. Natuurlijk is de keerzijde daarvan, dat men wil, dat de bevolking zich abnormaal zal uitbreiden, voor militaire doeleinden. Toch staat ook daar de liefdespraktijk in tegenstelling tot het absolute gezagsprincipe van het regiem.

Want de emancipatie van de vrouw en van het kind schijnt niet tegen te houden te zijn. Het kapitalisme heeft zelf allerlei voorwaarden

geschapen voor vrouwenarbeid, vooral in de grote magazijnen, de restaurants, de vermaaksindustrie, de fabrieken, de ateliers. Hoewel steeds de loondruk hier blijft vóórzitten, is toch groter onafhankelijkheid van het meisje het gevolg. In crisistijd lijdt de vrouw zelfs minder onder de werkloosheid, omdat eerder beterbetaalde mannen worden uitgestoten. Volkomen in strijd met de theorie, dat men het huwelijk en het gezinsleven moet mogelijk maken, wordt integendeel steeds geringer kans geboden aan den man, om een gezin te vormen, terwijl de kinderen al vroegtijdig uit huis worden gehaald om te "verdienen". Met name de stad is oorzaak van het steeds losser worden van de familieband en van de gezinstradities.

Wat de kinderen aangaat: de jeugdbenden, de sportverenigingen, de kampen, de jeugdherbergen, de dansen, enz. ontrukken de rijpere jeugd steeds meer aan het ouderlijk gezag, en dit proces is niet te stuiten. Elke beweging, die de jeugd tot zich wil trekken, moet tegemoet komen aan deze wensen.

En tenslotte is het Nieuw-Malthusianisme, de methode, om ongewenste geboorte van kinderen te voorkomen, zozeer gemeengoed geworden, dat ook daardoor de vrijheid in het sexuele leven is vermeerderd. De economische nood, de geringe kansen voor de jonge mannen, hebben het gebruik van voorbehoedmiddelen in de hand gewerkt. Dat gebruik zelf heeft evenwel weer een andere opvatting over het sexuele leven doen ontstaan. Men ziet de sexualiteit niet meer allereerst als een middel, om kinderen te verwekken. Maar juist in de eerste plaats, als een drift, die het genot vermeerdert, de lustgevoelens doet toenemen, het leven waardevoller en rijker doet worden. "Liefde zonder gevolgen" komt meer in zwang, en de idee, dat men daarmee zonde bedrijven zou, verdwijnt gaandeweg. Zo werken in deze maatschappij krachten, die niemand meer beheersen kan, in revolutionnaire richting.

Het is begrijpelijk, dat het anarchisme, ontstaan in deze periode, ook de meest revolutionnaire theorieën op sexueel gebied heeft verkondigd. Daar was dan eerstens die van de "vrije liefde", welke neerkwam op opheffing van het huwelijk. Brochures van Charles Albert, Madeleine

Vernet en anderen verheerlijkten het samenleven uit liefde, waarbij in de praktijk dan veelal de verliefdheid, de genegenheid en aantrekkelijkheid — over het algemeen vrij zwakke grondslagen voor een huwelijk! — werden aanvaard als basis voor een tijdelijke amoureuze verbintenis. Niet zelden was hier ook sprake van polygamie of polyandrie (samenleven met meerdere vrouwen of mannen) en werd het voorbeeld der dierenwereld te hulp geroepen, om deze vrijheid te verdedigen. Nu zijn we geen moralisten, en we hebben er weinig mee te maken, hoe de mensen hun liefdeleven inrichten, indien ze noch anderen, noch zichzelf schaden. Indien het mogelijk is, dat tijdelijke en wisselende liefdesbanden iemand gelukkig maken, dan zou het dwaas zijn, zich daartegen te verzetten, terwijl het bovendien ook nutteloos zou zijn. Een *maatschappelijke* aangelegenheid worden zulke verbintenissen pas, indien er kinderen zijn, waarvan de verzorging moeilijkheden oplevert. Nog vindt men in Frankrijk bijvoorbeeld de richting van Emile Armand, die het wel sprekendst en het hardnekkigst de theorie van de huwelijksloze sexuele kameraadschap verdedigt, de afwezigheid van jaloezie, het nut van vele en veranderlijke liefdeservaringen, kortom . . . de vrije liefde. Praktisch zijn de moeilijkheden deze, dat alleen een elite werkelijk geschikt zou blijken voor deze wijze van leven, omdat de aanvals- en bezitsdriften, de jaloezie, enz. te sterk zijn bij de gewone minnaars. Heel vaak vindt men genoeg verliefdheid, maar weinig kameraadschap. Vrouwen, die uit machtswellust, en niet uit erotiek, zoveel mogelijk mannen willen hebben "bezeten", en mannen, die om dezelfde redenen een vrouw "verleiden", om er daarna niet naar om te kijken, zijn er genoeg. De afwezigheid van sexuele opvoeding, de rotheid van de maatschappij op dit terrein heeft ook vaak funeste gevolgen voor deze vrije milieus.

Daarbij komt, dat ze feitelijk steeds in oorlog met de maatschappij verkeren, die ieder straft, die de rechte wegen der liefde (dat wil zeggen: de burgerlijke) niet bewandelt. Gezien vanuit het gezichtspunt van de burgerlijke moraal is het dwaas alleen te huwen uit liefde. Indien er geen sexuele afkeer bestaat, en verder voldoende wederzijds begrip, verdraagzaamheid en kameraadschap, is het huwelijk het dragelijkst,

indien bovendien het gezinsinkomen niet te laag is. Wat de vrouw in onze samenleving moet vragen — het zij zonder ironie en in ernst gezegd — is niet, of ze smoorlijk verliefd is, en misschien *later* veel van een man zal gaan houden — maar of die man voldoende kalm en redelijk is, niet al te jaloers, en een goede betrekking bezit. In zo'n geval van materiele welvaart en wederzijdse waardering zal misschien geen hoogopbruissende liefde, maar toch wel achting groeien, genegenheid, vertrouwen, innerlijke rust. Indien evenwel de liefde alle regelen der samenleving te buiten gaat, of de man werkloos is of slecht verdient, bestaat er onzaggelijk veel kans, dat bestaande verliefdheid tot haat wordt en liefde zelf zo verzwakt, dat ze niet in staat is. voortdurende conflicten te voorkomen. Een romantische opvatting van de liefde in deze maatschappij voert tot de ondergang. Alleen een voldoende *zakelijke* opvatting van het huwelijk maakt het houdbaar.

Indien een overigens moreel zeer te verdedigen sexuele vrije verbintenis leidt tot grote conflicten, tot angst, tot tweespalt, dan wordt de vreugde en de lust, die ze zou kunnen schenken, geheel overwoekerd en vernietigd door de ellende. Vandaar, dat vele "experimenten" op dit terrein moesten mislukken. En de meesten, die er zich aan hebben gewijd, zijn brave burgers geworden, van schrik en van de weeromstuit

Behalve evenwel deze economische moeilijkheden, is er iets anders, dat de vrije liefde belemmert. Men vraagt zich af, of elke liefde niet een zekere mate van *duurzaamheid* nodig heeft, wil ze beantwoorden aan haar doel? Twee mensen, die elkander gelukkig maken, hebben een gevoel van dankbaarheid jegens elkander, kunnen elkaar niet zo gemakkelijk verlaten. Indien één van beide met een ander zou gaan, in de wetenschap, daarmee de partner alleen achter te laten, dan zou dit strijdig zijn met de kameraadschap, die juist uit de sexualiteit geboren is. Een verliefdheid, die wezenlijk wordt tot liefde, zal altijd duurzaam zijn. Dat wil niet zeggen: levenslang. Doch elke breuk in de verbintenis zal des te pijnlijker worden gevoeld. Zij, die aarzelen, te scheiden van een sexuele kameraad in het leven, bewijzen daarmee, dat hun gevoelens inderdaad serieus zijn. Alleen naturen, die gebrek aan verantwoordelijkheid, die

lichtzinnigheid en weinig dankbaarheid kennen, breken *gemakkelijk* met hun geliefde. De vrije liefde in haar uiterste consequenties bleek in het algemeen onhoudbaar, omdat ze óf leidde tot afkeer, haat, twisten, of wel tot... het vrije *huwelijk*. Welnu, ook het vrije huwelijk is in de anarchistische literatuur zeer veel verdedigd geworden. Men verstond er onder een duurzame verbintenis, het stichten van een gezin, het oprichten van een huishouden, alleen zonder dat dit alles door de wet bekrachtigd was. Beide partijen wilden eventueel gemakkelijker kunnen scheiden, zich niet onderwerpen aan wettelijke regelen, waarbij de vrouw in alles de wil en de heerschappij van den man zou moeten erkennen. Die bedoelingen waren inderdaad anarchistisch in de goede zin van het woord. Maar wat was het verschil tussen het wettelijke en het vrije huwelijk, in de praktijk en de kapitalistische realiteit? Dat verschil was er één van formaliteiten, die in het ene geval wel, in het andere niet vervuld waren. Want de werkelijkheid leidde in het vrije huwelijk tot dezelfde consequenties als in het wettelijke. Men ging toch niet eerder of sneller uiteen dan officieel-gehuwden, wanneer er conflicten waren. Men zorgde toch op dezelfde wijze voor de kinderen, die de man erkende, waarmee hij toch hoofd van het gezin was geworden. De vrouw bleef ook financieel afhankelijk van den man. Men verwondert zich dan ook niet, dat de overgang van de vrije tot het wettelijk huwelijk zo licht is, dat in talloze gevallen het vrije tot een wettelijke verbintenis ging worden. Praktische eisen, angst voor opspraak, noodzaak ten aanzien van een betrekking enz. werken dat in de hand. In Frankrijk en Spanje is het aantal vrije huwelijken nog steeds vrij groot. In Nederland neemt het in de anarchistische beweging af, naarmate het in burgerlijke kringen schijnt toe te nemen. Op dit terrein kan men zeer zeker spreken van een "verburgerlijking", die blijkbaar voortkomt uit de zwakte der beweging. Hoe minder bescherming een theorie biedt, hoe geringer het machtsbesef is, hoe groter de neiging, zich aan te passen aan de zeden der sterkste "partij". De "vlucht uit het anarchisme" naar de andere ideologieën valt er uit te verklaren. De burgerlijke groep wordt er evenwel niet sterker van, omdat ze ondanks haar grote krachtsontplooiing naar

buiten, ondanks de uiterlijke macht, toch innerlijk in verval verkeert. Men kan zelfs zeggen, dat naarmate een samenleving, een systeem, dat reeds bestaat, reeds gevestigd is en over de economische macht beschikt — zoals het burgerlijke — *inwendig* zwakker wordt, het uiterlijk zijn toevlucht neemt tot steeds groter tirannie. De dictatuur bewijst het. Toch, zolang die gezagsuitoefening plaats vindt, past alles er zich bij aan en aanvaardt het zich opdringende bestaande. Zo is het ook met de sexuele moraal, die nooit zo in ontbinding verkeerde — en nimmer met zo veel kracht wordt verdedigd, opgelegd, en dus . . . ook uiterlijk aangehangen door de menigte. Daaruit blijkt ten overvloede, dat met behoud van het huidige stelsel elke wezenlijke wijziging in de huwelijksverhoudingen een illusie is.

III

Indien we uitgaan van de rijpe liefde, dan zal een verbintenis van sexuele aard zeer zeker een bepaalde duurzaamheid hebben. Man en vrouw zullen de verantwoording dragen voor de kinderen, die er uit geboren worden. Deze liefde zal voldoende kameraadschap kennen tussen de geliefden. Dit alles aanvaardt het anarchisme volkomen. Het beginsel evenwel van gelijkwaardigheid en vrijheid komt in het bestaande huwelijk — een economisch verdrag — nooit tot zijn recht. De vraag is dan ook, onder welke omstandigheden dat wel het geval zijn zou.

En eerstens dan moeten we de emancipatie der vrouw voorstaan, in dien zin, dat ze evenveel recht heeft, een vak te leren en te beoefenen, als de man, en dus in de gelegenheid zal wezen, *zelf* te werken en een persoonlijk inkomen te ontvangen. We zijn daar verder van af dan ooit. De aandrang om de werklozen toch arbeid te geven, komt niet in de laatste plaats van de zijde van vrouwen, die hopen, dat hun toekomstige echtgenoot dan genoeg zal verdienen, om haar te veroorloven, thuis te blijven, het huishouden te doen, enz. Onder de vrouwen zelf is de neiging, een gezin te vormen, veel groter, dan die, zelf te blijven werken, in

fabriek of kantoor, in ziekenhuis of op school. Natuurlijk speelt hier het feit, dat de vrouwen over het algemeen weinig verdienen, een grote rol, terwijl ook aard en organisatie van de vrouwenarbeid alles te wensen overlaat. Indien het gezin haar laatste "betrekking" is, dan is het voor tal van vrouwen toch nog de beste.

Alleen schokkende gebeurtenissen — oorlog, revolutie bijv. — schijnen de vrouw snel te kunnen inschakelen in het productieproces, en dan is er weer een voorwaarde aanwezig voor het ontplooiën van onze opvatting over het huwelijk en de arbeid buitenshuis. Kan zulk een idee jaren en jaren lang gedijen, den eerst zal er een mogelijkheid tot verandering bestaan. Maar wanneer zullen de vrouwen dan steeds kunnen blijven arbeiden? Niet in de kapitalistische verhoudingen, met haar crises en reacties. Noodzakelijk is de verandering van privaateigendom in gemeenschappelijk bezit, waarbij nieuwe organen de gemeenschap vertegenwoordigen moeten.

Het eerste onmiddellijk gevolg van de arbeid der gehuwde vrouw is, dat het gezin ophoudt een bedrijf te zijn. Want werk der vrouw is alleen mogelijk, wanneer de huisinrichting zal zijn gerationaliseerd en wanneer bijv. het bereiden der maaltijden grotendeels geschieden zal in restaurants. Men kan hier spreken van gezinsfuncties, die sociale functies worden — wassen, koken enz. — en men zou dat proces kunnen vergelijken met een "*socialisatie van het gezin*."

Dat zal tevens beduiden, dat de kinderen weliswaar één familie blijven vormen met de ouders, doch dat opvoeding en materiële verzorging geleidelijk de taak worden zal van de gemeenschap. Niet, dat men "de kinderen aan de ouders zou kunnen ontnemen". Die ouders behoren evengoed tot de gemeenschap en hebben evenveel recht op het kind als de samenleving. Maar de school zal een kindergemeenschap moeten worden, waar een vrije en rationalistische geest zal heersen, en waar de kinderen niet alleen onderwijs bekomen, doch ook in wellevendheid zullen worden onderricht, en bovendien: gevoed, gebaad, gedeeltelijk gekleed zullen worden (voor zover het schoolkleding betreft) en verzorgd, door verpleegsters en keukenpersoneel. Eet- en slaapzalen,

tuinen, sportvelden behoren bij elke school te worden gebouwd. Dan kan het kind bijv. van 8 tot 5 uur daar vertoeven, en neemt de vrijheid der ouders, de mogelijkheid voor beiden, om te arbeiden, ook toe.

De weerzin tegen die verandering schijnt bij vele ouders zeer sterk te zijn. Toch zijn de instincten, waaruit dat verzet wordt geboren, niet altijd zuiver. Er is veel gekrenkte ijdelheid bij, indien de ouders niet willen bekennen, dat *anderen* hun kinderen beter zouden kunnen opvoeden dan zij zelf. Er is veel eigendomsinstinct in dat afweren van gemeenschapszorg. Bovendien: hoeveel ouders verwaarlozen niet de opvoeding van hun kinderen, laten hen op straat spelen, kunnen thuis niets van hen verdragen, houden zich nooit werkelijk met hen bezig? Toch zullen dezelfde vader en moeder de goede opvoeding door de gemeenschap afwijzen. Hoeveel huichelarij daarbij is, wordt hierdoor bewezen, dat die ouders zich *niet* verzetten, wanneer die (kapitalistische) gemeenschap hun kinderen opeist voor het slagveld, en ze heel gemakkelijk prijs geven voor arbeidsdienst en militarisme. Doch kinderen afstaan, opdat ze gevoed en gekleed en onderwezen zullen worden door de samenleving. . . neen, dat schijnt een weerzinwekkende revolutie te zijn! En toch zou het beter zijn!

Vandaar, dat het anarchisme zeer zeker recht heeft, de hervorming van het huwelijks- en gezinsleven te koppelen aan die nieuwe opvoedings- en verzorgingsmethoden voor de jeugd. Dan eerst kan er ook sprake van zijn, dat werkelijk het huwelijk zoveel mogelijk berust op de liefde, welke de beste kansen krijgt, zich te ontwikkelen en behouden te blijven, wanneer de financiële en huishoudelijke lasten en zorgen haar niet dood kunnen drukken. Tevens behoeft geen vrouw zich te verkopen, omdat ze toch leven moet, en onderdak zoekt, en geen vrouw behoeft te blijven inwonen bij den man van wie ze niet langer houdt. Haar onafhankelijkheid is waarborg voor harmonischer huwelijksverhoudingen. Dat beduidt dus *niet*, dat er geen echtscheidingen zullen voorkomen. Ieder kan zich vergissen. Vele burgerlijke hervormers (Lindsey, Wibaut) hebben de idee verdedigd van een "proefhuwelijk", of een "vrije verloving" met sexueel verkeer. Indien men in zo'n periode de geboorte van

kinderen voorkomt, heeft men feitelijk te doen met een vrij huwelijk. Doch dit zal zich slechts normaal en zuiver kunnen ontwikkelen, indien financiële belangen geen rol spelen. Gebeurt dit wel — is de vrouw toch weer gebonden aan het inkomen dat de man meebrengt — dan komt een proefhuwelijk of een vrij huwelijk toch neer op hetzelfde als het wettelijke huwelijk van thans.

In overeenstemming met de moderne sexuologie verdedigt bovendien het anarchisme het recht van de vrouw, over haar eigen lichaam te beschikken, het recht geen ongewenste kinderen ter wereld behoeven te brengen. Dat voert niet alleen met zich mee de mogelijkheid van het gebruik van *die* middelen, welke ongewilde zwangerschap kunnen voorkomen, maar beduidt tevens zo nodig de toelaatbaarheid van de medische, gecontroleerde vruchtafdrijving, bij gezonde vrouwen, binnen de eerste drie maanden der zwangerschap, zoals voorheen in Rusland en in Catalonië (1937) wettig aanvaard was. Alleen dan bestaat er kans dat men de clandestiene en uiterst gevaarlijke abortus voorkomt. Doch dit zijn slechts enkele consequenties van een beginsel.

Vrijheid en verantwoordelijkheid van man en vrouw, welopgevoed in sexuele aangelegenheden dat is het ideaal van het anarchisme.

Opvoeding tot vrijheid

I

Niemand heeft recht op de vrijheid, die haar niet heeft veroverd uit eigen kracht. Evenmin als het geluk is de vrijheid een geschenk van de natuur of een geboorterecht. Wie niet voortdurend streeft en strijdt, zal haar nimmer deelachtig worden. Hij zal in zijn leven kunnen zeggen, misschien: "Ik bezit niets". Maar hij zal nooit de trots kennen, er aan te kunnen toevoegen: "En niemand bezit mij".

De dwaling van de verschillende predikers van de vrijheid is geweest, te menen, dat men inderdaad de mens kon vrij *maken*, dat men geloofde, dat iemand ook door anderen kon worden verlost. Deze zienswijze is daarom een fout, omdat — ook dan wanneer we door vreemden wil zouden zijn bevrijd — we die vrijheid, elk uur bedreigd, nooit zouden kunnen handhaven, indien we haar niet uit eigen kracht en door zelfbewustzijn zouden hebben veroverd. Sympathieke hervormers, als Plato, Thomas Morus, Voltaire, Heine ... zij allen hebben gezegd: "Alles vóór, doch niet dóór het volk", en de aristocratische Saint-Simon had voldoende aanhangers, die het onmogelijk achtten, dat uit eigen vermogen de massa tot iets in staat zou wezen. Hier te lande was Multatuli van dezelfde mening. Natuurlijk geven de feiten hun gelijk. *Tot nu toe* zijn de resultaten van directe actie en eigen bevrijdingsstrijd der massa slechts tijdelijk geweest en voorbijgaand. Maar even zeker is het, dat juist daarom van vrijheid heelemaal geen sprake kan zijn. Of vrijheid, die zelf wordt bevochten — óf slavernij, al is het onder de modernste leuzen en "schoonste" vormen van staatsocialisme, bolsjewisme, enz.

Indien de zaak zo staat, dan rijst echter de nijpende vraag: Hoe voedt men dan de mens op tot zelfstandigheid, tot een wezen, dat de vrijheid waard is? Misschien is er geen enkel goed antwoord op te geven. Wellicht

is het probleem zelf onoplosbaar. We hebben ook niet de ijdelheid, en het anarchisme kan dat evenmin hebben, een absolute regel te geven, voor een volslagen gezagloosheid. Elk ideaal wijst op een *streven*, en niet op de mogelijkheid van een totalitaire, uniforme oplossing der moeilijkheden. Elke hoop heeft rekening te houden met een proces, een wording, en kan zich niet vleien met de utopie van een "kant-en-klaar-samenleving".

Om te beginnen dus: hoe is het mogelijk, het kind op te voeden voor de vrijheid? Dat kan reeds onmiddellijk niet beduiden: "in vrijheid". Wie volstreekte vrijheid voor het kind eist, keert terug tot de theorie van Rousseau, alsof van nature het kind goed zou zijn, en alsof dus geen kwaad zou kunnen opbloeien. Dat is reeds daarom niet waar, omdat de erfelijke factoren te sterk zijn, en voorts opvoeding in vrijheid eenvoudig niet mogelijk is. Eerstens: het karakter wordt gedeeltelijk meegegeven, en verder gevormd door de voortdurende wisselwerking tussen individuele driften en maatschappelijke eisen. Er wordt elke dag dwang uitgeoefend op het kind door de omgeving. Bovendien groeit de eigen kern steeds krachtiger op. "Men kan iemands hart in zijn lijf niet omkeren", zei Schopenhauer, en hij had gelijk. Wel echter kan dat hart verschillende mogelijkheden openbaren, gevolg van het milieu. Men denke zich in: twee kinderen met dezelfde erfelijke, ingeboren karaktereigenschappen, het ene in het gezin van den millionair, het andere in het huisje van den dagloner. Men verbeelde zich het éne kind onder de Eskimo's, het andere onder de blanken opgevoed. De resultaten zullen zeer verschillend zijn. Welke taal een kind zal spreken; welke zeden het zal leren; welke kleren het zal dragen; op welke leeftijd het zal huwen (op zijn tiende of zijn dertigste) dat hangt niet af van het kind. Hoe vrij het ook *denkt* te zijn, het is bij dit alles produkt van tijd, maatschappij, klasse, natie. Daarom is het vrij dwaas te spreken van opvoeding in vrijheid, omdat die niet bestaat.

Laat men dus het kind aan zichzelf over, dan belooft men alle kans, dat het opgroeit onder invloeden, die hoogst ongewenst zijn, *want invloeden ondergaat het altijd*. Ook indien het schijnbaar verwildert, onbeschoft is (wat dan doorgaat voor originaliteit) en vloekt . . . doet het dit alles in navolging van anderen, omdat het een bepaald voorbeeld voor ogen

had. Dat *dit* voorbeeld nu juist het kind aantrok . . . zie, dat is een karakterkwesie. Als echter een kleine jongen van twee jaar zich aangetrokken voelt tot vloeken en trappen (niet uit boosheid, maar als tijdverdrijf) dan is al niet meer uit te maken, of het erfelijk belast is (bijvoorbeeld ziek is en sadistische neigingen heeft) of wel dat het hier alleen maar een voorbeeld imiteert. Men moet met een samenvloeien van beide stromingen rekening houden, doch: steeds ondergaat het kind suggesties.

Het is dus nodig, dwang op een kind uit te oefenen, en het te leren, zindelijk te zijn (hoewel men zich moet hoeden voor alle overdrijving, en ofschoon men niet de minste angst behoeft te hebben, indien het meer houdt van onzindelijkheid!) het te onderrichten, om te spreken, te lopen, te eten, niet te schreeuwen. Die dwang echter behoort zo weinig mogelijk "bruut" te zijn, zo menselijk en zo natuurlijk als het enigszins kan. En hoewel het uitgangspunt van Rousseau (opvoeden in vrijheid, omdat we van nature goed zouden zijn) toch te simpel is, heeft hij een zegenrijke uitwerking gehad op de pedagogie, die te veel dwang gebruikte. Zoveel mogelijk moet het noodzakelijke *leren* ook *spelen* zijn, behoort men spelletjes te bedenken, die aantrekkelijk zijn, en waarmee het kind tegelijk de gewoonte aanleert. Goede moeders leren hun kinderen eten, door verhaaltjes te vertellen, waarbij de mond een huis voorstelt, dat achtereenvolgens bevolkt wordt of gemeubileerd. Men moet het zitten op een potje — eigenlijk aanvankelijk een bezoeking — ook aangename maken, door middel van de fantasie. Laat het kind gerust pret hebben in de voorstelling, dat het een lege hoed volgoocht, tot aller verbazing. Leer een kind praten door er voorstellingen aan te verbinden, van poppen, blokken, dieren. Ook later behoort de *aanschouwing* en de *imitatie* een allergrootste rol te spelen. Kropotkine vroeg zich af, waar dóór men de wet zou vervangen? Hij antwoordde: door de gewoonte. Dat is eigenlijk de meest tirannieke, maar verinnerlijkte wet, het gebod binnen in ons. Zonder bepaalde gewoonten is een samenleving onbestaanbaar. Men stelle zich voor, in één huis te moeten vertoeven, met mensen, die geen zindelijkheid, geen manieren, geen taal zouden hebben geleerd! Maar laat dat aanleren zo ongedwongen mogelijk plaats vinden, ontnemen aan de dwang zijn hatelijk karakter, tracht een beroep te doen op de zelfdiscipline.

Men zou dat alles kunnen samenvatten in deze regel: Kies de methode van opvoeding zó, dat het kind zelf medewerkt, direct en actief, aan datgene wat het leren *moet*. Anderen hebben die leerstof gekozen. Het kind is dus niet vrij. Maar het is een overwinning van de opvoeder, indien het kind . . . zichzelf opvoedt, omdat men de weg heeft gevonden (met een beroep op zijn eerezucht, zijn weetgierigheid, zijn scheppingsdrang) — die leidt naar het beoogde doel.

Uit het bovenstaande blijkt, dat dan ook de opvoeder nauwkeurig moet nagaan, op welke prikkels het kind reageert waarvoor en hoe zijn interesse kan worden gewekt. Dat individueel, hoofdelijk onderwijs dus noodzakelijk is, volgt logisch uit het voorafgaande. Het klassikale stelsel is in alle opzichten fout. Alle kinderen worden over één kam geschoren, de één krijgt te weinig, de ander te veel te verwerken. Bij de één doodt men de belangstelling, omdat hij alles snel weet en zich verder verveelt. Bij de ander, omdat alles er met tegenzin ingestampt moet worden, en het leren volgens de uniforme methode van den leraar, een bezoeking wordt. Men mag echter niet de schuld geven aan den onderwijzer, die dikwijls geen voldoende opvoedkundige kennis bezit, maar zeker — ook al kent hij de voortreffelijkste methoden — niet in staat is, die toe te passen met een klas van dertig leerlingen en meer. De rotte verhoudingen, die aan de ene kant een leger van werklozen kweken, en aan de andere zijde een onderwijzer overbelasten, zijn hieraan de hoofdschuldigen. Immers, terwijl het onderwijs er onder lijdt, van opvoeding is helemaal geen sprake. Het Franse woord “éducation” — aldus Domela Nieuwenhuis — beduidt: er uit leiden. Dat wil dus zeggen: uit het kind zelf datgene putten, aan kracht, belangstelling, mogelijkheid, wat er in schuilt. Het Duitse woord “Erziehung” betekent precies hetzelfde. Zelden echter ontwikkelt de school het karakter, de persoonlijkheid. Er wordt alleen “in-gewikkeld”, dat wil zeggen, gevormd door vreemden wil zonder spontane en actieve medewerking, medezeggenschap, van de leerling.

Maar al te vaak staat de onderwijzer tegenover zijn leerlingen als een onderofficier tegenover zijn rekruten. Te weinig als een vriend tegenover kameraden. Men lere het kind eerst beschouwen als Mens,

gelijkberechtigd wezen, jegens wie men niet zijn overmacht mag gebruiken, om het te verknoeien. Reeds Juvenalis leerde, dat men het kind grote eerbied verschuldigd was. Dat de opvoeder dus in het kind de toekomst moest dienen. Nietzsche heeft het aldus uitgedrukt: “Huwelijk, zo noem ik de wil van twee, om datgene te scheppen, wat méér is dan zij, die het voortbrachten. Niet alleen voort, omhoog zult ge U planten”. Maar bitter en rechtvaardig is zijn opmerking, dat weinig kinderen géén reden hebben, zich te beklagen over hun ouders en hun opvoeders.

II

Indien de opvoeding slaagt, dan is derhalve bereikt, dat het kind niet alleen heeft geleerd, wat zijn tijd en samenleving van hem eisen, doch dat het geleerde met hem is vergroeid, een innerlijk bezit is geworden, een eigen verovering. Dan toch is het kind tevens opgevoed tot zelfstandigheid, en daarmee tot de vrijheid. Het verstaat de spraak en de taal der anderen, hun zeden en gewoonten, gevoelt zich thuis in die samenleving, *voorzover het kind daarmee te maken heeft*. Men late zich niet wijs maken, dat het mogelijk is, een kind van 12 jaar op te voeden tot een revolutionair.

Indien het kind op die leeftijd zich zo voordoet, is dat pose, imitatie, een poging, zich te vereenzelvigen met een revolutionnaire vader misschien. Het komt nu in botsing met de samenleving, om redenen, die het niet kan begrijpen, en het kind lijdt dubbel. Normaal is het, dat een kind van twaalf jaar in conflict komt met een politieagent, wegens zwemmen in verboden water of het intrappen van een ruit. Begrijpelijk is het verzet tegen de verboden van dwangzieke ouders en tegen de overmacht van autoritaire vaders en moeders. Maar abnormaal is het, indien een kind van die leeftijd ruzie met zijn onderwijzer maakt over Marx of Bakoenin, omdat het tot een eigen oordeel daarover niet in staat is, wijl zijn wereld nog een andere is dan die der politiek. Zulke botsingen kunnen zich zeer wreken, en men moet zich afvragen, hoe het komt, dat vele kinderen van socialistische of revolutionnaire ouders, eenmaal volwassen, volkomen onverschillig

komen te staan tegenover de theorieën, door de ouders verkondigd, ja, dat ze die zelfs haten. Omgekeerd kan men opmerken, dat veel revolutionairen voortkomen uit christelijke en conservatieve families. Want iemands eigen levens- en wereldbeschouwing vormt zich pas in de periode, dat hij volwassen is Indien hij tenminste niet zoodanig is verknoeid, dat elke groei bij voorbaat onmogelijk is gemaakt, wat helaas — vooral onder de invloed van de kerkelijke opvoeding — niet zelden voorkomt.

We nemen dus aan, dat onderwijs en opvoeding in zooverre zijn geslaagd, dat de zelfwerkzaamheid van de rijpere jeugd niet is vernietigd, maar intact is gebleven. Dan is de grote motor tot verdere ontwikkeling de *puberteit*. In deze jaren der rijpwording produceert het lichaam groter en nieuwe energie: de sexuele energie gaat zich als paringsdrift openbaren. Deze omwenteling brengt de jongere in de war, hij kent zichzelf niet meer, zijn innerlijke rust is verdwenen, en hij ziet de wereld anders dan voorheen. Dit is niet alleen de periode van grote onlustgevoelens, pessimisme, drift, lichtgeraaktheid. De sexuele energie, bedwongen in de geciviliseerde landen, die geen jeugdsexualiteit dulden, sublimeert zich ook gedeeltelijk en uit zich als drang naar avonturen, schuimende verbeelding, conflicten met de allesbeheersende ouderen, en nietsontziende kritiek op de verhoudingen, waarin dezen leven. Terwijl de sexuele spelen worden beoefend — dans, gemengd zwemmen, bioscoopbezoek, sport — en alles aantrekkingskracht heeft, wat de geslachten nader tot elkaar brengt of hun naaktheid onthult — bevredigt toch deze flirt geenszins, omdat ze nooit leiden mag tot de werkelijke paringsdaad. De stuwende energie barst dus uit ... in conflicten, in scherpzinnige ontleding, in geest voor wie daarvan genoeg bezit.

De omstandigheid nu van de puberteitsjaren kan leiden tot een blijvende, revolutionaire levens- en wereldbeschouwing. Zij, die inderdaad arbeiden voor de toekomst, hebben de taak, op deze leeftijd de jongeren niet alleen voedsel te geven voor hun brandende belangstelling, maar tevens fundamenteën te leggen voor die godsdienstloze, ervaringswetenschappelijke ideologie, die veroorzaakt, dat ze geen slachtoffer zijn van illusies, terwijl ze tevens de leugens der maatschappij kunnen doorzien. Men kan in gewone, rustige tijden geen doorslaggevende politieke

actie van de jeugd verwachten. Wel echter kan men *hun inzicht* vormen, en een generatie doen opgroeien met gezonde denkbeelden.

Een ideologie, los van de oude conventies en fatsoensbegrippen, open voor het nieuwe en jonge, zal zeker haar grondslag kunnen vinden in en bij een goedgeleide rijpere jeugd.

Dat al datgene, wat de zelfstandigheid van de jongeren kan bevorderen, moet worden aangemoedigd, spreekt vanzelf. Het kamperen, het maken van uitstapjes van jonge lui onder elkander, het inrichten van eigen tehuizen voor de jeugd, het beoefenen van verfrissende en sterkende sport (geen recordjagerij, geen toeschouwerssport, geen chauvinistische industrie, geen sensationeel kijkspel, maar ... lichaams oefening!) steeds door jonge mensen van beiderlei geslacht, en door co-educatie — samenopvoeden van jongens en meisjes — dat alles behoort tot de moderne tijd. Men vreze niet te zeer en niet te snel het feit, dat op deze leeftijd de begeerte naar een soort uniform, naar het manlijk-doen van de jongens, en het ietwat verliefd dwepen van het meisje vaak zo op de voorgrond treedt. Ook hier openbaart zich het nieuwe sexuele leven, en al probeert de reactie dan, om profijt te trekken van deze wensen (door een vermilitarisering), het zou dwaas zijn, te beweren, dat de jeugd van heden speciaal voor het fascisme geschikt zou zijn. Ook in het fascisme groeit er een onoplosbare tegenspraak tussen het gezag van de leiders en de drang der jongeren naar een eigen jeugdbeweging, eigen kampen enz., een begeerte, waaraan het fascisme evenzeer moet tegemoet komen als andere bewegingen. Ook in het nationaalsocialisme komt de “mannenbond” (en ieder militair apparaat leidt tot het verheffen van mannensolidariteit en homosexualiteit boven de liefde tussen verschillende geslachten) in tegenspraak met de normale sexuele behoeften. Zoals Parell het uitdrukte, zijn vele dezer jeugdverlangens “omkeerbaar”, en het anarchisme zou bijvoorbeeld evenzeer kunnen voortbouwen op de stemmingen van de puberteitsjaren, ja beter, dan het fascisme. In Spanje was merkwaardigerwijze de activiteit van de libertaire jeugd de grootste en radicaalste, zowel in de strijd tegen Franco als bij het organiseren van socialistische experimenten. Waar het echter op aankomt, is, dat de jeugd zich door

géén beweging van ouderen laat misbruiken, doch een eigen, nieuwe weg zoekt, in de richting van vrijheid en solidariteit. Haar daartoe groot te brengen, rijp te maken . . . dat is de taak der opvoeding.

III

De mens, die eenmaal volwassen is, kan alleen zichzelf opvoeden. Is zijn besef van onafhankelijkheid, is zijn persoonlijkheid en karakter, zijn rede en zijn zedelijk oordeel dan niet ontwikkeld . . . dan valt hij ten prooi aan de kwakzalvers, die zich met zijn verdere "opvoeding" wel zullen belasten. Hij kent dan geen onderscheid tussen rijp en rot, niet tussen waarheid en humbug. Hij valt ten prooi aan de leugenindustrie en de illusiefabrikanten, waarvan de wereld er zo talrijke kent. In de bioscoop zal hij niet onderscheiden tussen kitsch, nationalistische propaganda, onnozelheid en werkelijke kunst. In de revue en het theater zal hij het inhoudsloze kijkspel verkiezen boven het sobere, maar rijke psychologische toneel. Indien hij de krant leest, zullen sportuitslagen en sensationele onthullingen hem treffen, en zal hij de slagzinnen en voorstellingen van de journalisten zonder overdenkingen aanvaarden. Hij zal van alles weten, zonder te denken. Hij zal zich ook alles laten wijs maken, zonder te schiften en te scheiden. Hij zal alleen bruikbaar materiaal zijn, een ding, fabrieksmaaksel der maatschappij, en dus ongeschikt voor de vrijheid, omdat hij die niet weet te veroveren.

Voor al waar het de geschiedenis makende kern aangaat, is het van het grootste belang, dat deze inderdaad voor de vrijheid worde groot gebracht. Men kan verwachten, in de overgangperiode van de éne naar de andere maatschappij, dat deze kern een grote rol zal spelen. De kapitalistische samenleving levert slechts een minderheid van bewuste persoonlijkheden. De meerderheid zal *hen* volgen, die moed hebben, initiatief, doorzettingsvermogen, en . . . een program. Vandaar dat — indien bijvoorbeeld bij socialisatie de arbeiders een bedrijf beheren — zeker de meerderheid zich vertegenwoordigers zal kiezen, waaraan ze veel zal overlaten. Het is nu in

de eerste plaats nodig, dat dezen geen vrees kennen. Hoewel overal de angst wordt aangekweekt, is het nodig, dat deze kern zonder vrees zijn zal. Zonder vrees voor het leven, en dus zonder vrees voor de dood. Alleen dezen hebben voldoende zielsrust, evenwicht, overwicht ook. En alleen zij hebben het karakter, dat inderdaad belangeloos genoeg kan zijn, om anderen op te voeden tot vrijheid. Wie de aard heeft van een vrij mens, kweekt geen slaven, noch tirannen. Zo goed als de mens met de ziel van een dienaar zijn meesters kweekt, zo zal de heerszuchtige zich slechts thuis voelen te midden van onderdanen. Maar beiden zijn bang. Ze vrezen elkander.

Vandaar dat werkelijke "leiders" in de goede zin van het woord, vrije mensen behoren te zijn. Hier is naast de opvoeding ook de zelfopvoeding van doorslaggevende betekenis. En . . . voortdurend zelfonderzoek. De leider, die gelooft aan frases, die dupe is van zichzelf, die sujet is van zijn ijdelheid en machtswellust, is blind. Het is alleen maar al te waar, dat deze blinden de wereld regeren. Maar de wezenlijke voorganger, de pionnier, moet ook immer zichzelf ontleden. En aldus zich louteren, objectief trachten te zijn ondanks alle strijd, redelijk temidden der hartstochten. Hij moet méér weten dan zijn aanhangers, méér ook dan hij zegt. De volksmenner, die al zijn wijsheid op zijn tong heeft, kan nooit veel zaaks wezen, noch tot iets groots komen. Het was een ideaal — misschien ook een illusie, die nooit vervuld kan worden — van Wilhelm Reich, om alle leiders te onderwerpen aan een psychoanalytisch onderzoek, teneinde vast te stellen, of ze de gewenste eigenschappen bezitten en het juiste karakter, om leider te mogen zijn. Dat de politiek tot zulk een wetenschappelijke hoogte zou kunnen stijgen, is — gezien haar driftmatige karakter — niet waarschijnlijk.

Maar elk streven, om niet alleen het kind en de jongeren, doch ook de opvoeders zelf . . . op te voeden, verdient alle belangstelling en steun. Het "Geneesheer, genees u zelve" is op dit terrein niet zelden van toepassing. Angstige onderdanen vormen geen kerels, geen vrouwen met karakter en vrijheidszin. Vandaar, dat de opvoeding der ouderen van minstens zoveel belang is, als die der kinderen. Maar ook hier beklijft slechts, wat uit eigen kracht gewonnen wordt!

Misdaad, straf en geweld

I

Kan een staatloze maatschappij, zonder justitie en gevangenissen, dus zonder straftoepassing, bestaan? In het algemeen wordt daaraan getwijfeld. Het misbruik, dat van de vrijheid zou worden gemaakt, wordt in schrille kleuren geschilderd en straf daartegen noodzakelijk geacht.

In beginsel nu is elke *straf* onverdedigbaar, omdat ze een zinloze wraakoefening is, die bovendien nog niet eens (hoe weerzinwekkend ze ook zijn mag) afschrikwekkend werkt. Want noch doodstraf, noch vrijheidsberoving hebben de misdrijven doen afnemen. Het enige gevolg is, dat wegen worden gezocht, om straffeloos de wet te overtreden. Maar de *oorzaken* tot misdadigheid blijven bestaan, en deze drijven steeds weer tot onwettelijke handelingen. Want de menselijke wil is niet vrij, in die zin dat de mens naar willekeur zou kunnen handelen. Zowel het persoonlijk karakter, de mate van ontwikkeling en redelijkheid als de maatschappelijke omstandigheden bepalen de wil. Vandaar dat hartstochtelijke naturen, in wie het instinct de rede overwoekert, spoediger zijn voorbestemd tot misdrijven uit jaloezie en haat of afkeer, dan anderen. Vandaar ook dat jeugderinneringen, opvoeding en dergelijke soms jaren later een dwingenden invloed kunnen doen gelden. En de armoede, het tekort, de zorgen zijn de grootste drijfveer tot *economische* misdrijven. Het is geen toeval, dat 95 pct. der gevangenen voortkomt uit het proletariaat. Doch ongeveer 5 pct. daarvan bestaat slechts uit "beroepsmisdadigers". Ze trachten, zonder te werken, parasitair een goed leven te leiden op onwettelijke wijze, wat menigeen nastreeft langs wettelijke weg en met minder risico. Doch de overige gestraften zijn "gelegenheidsmisdadigers" — d.w.z. één of enkele malen in hun leven bezwijken ze voor de verleiding. Aan éne zijde luxe, welvaart, overvloed — aan de andere kant soberheid, tekort, armoede. Is

het wonder, dat de proletariër oneindig veel meer kansen heeft om tot economische misdrijven te komen dan een lid der gegoede klassen? Ook de ontwikkeling kan een rol spelen, en zo studie en "beschaving" iemand niet beslist zedelijker behoeven te maken, verschaffen ze hem toch spoediger de middelen om zich langs wettelijke weg een redelijk bestaan te verwerven. Grote werkloosheid, oorlog, crisis enz. doen weer de criminaliteit enorm stijgen, zozeer, dat de groeiende werkloosheid gepaard ging met *verdubbeling* van de criminaliteit.

De straf heft derhalve geen oorzaken der "misdadigheid" op, werkt niet afschrikwekkend (elke wetsovertreder rekent er op, de dans te zullen ontspringen) er is slechts wraaktoepassing van het kapitalistisch en autoritair systeem jegens degene, die zich daaraan onttrekt. Of nog veel meer jegens vrouw en kinderen of andere familieleden van den gestrafte, want deze lijden er wellicht nog het meest onder. Het gevolg is: de samenleving sluit iemand op, die toch bijna steeds weer in de maatschappij terugkeert — na maanden of na jaren — doch dan veelal uit tal van betrekkingen wordt geweerd, verbitterd de maatschappij haat, door celstraf lichamelijk, geestelijk en zedelijk meest sterk achteruit is gegaan en minder bruikbaar tot nuttige arbeid. De mens, die is gestraft, zowel als de maatschappij — beide zijn nutteloos geschaad door straf-toepassing. *Blijvend* wordt bijna niemand uit de samenleving geweerd — doch dan is het beter, dat iemand geen uur in de cel doorbrengt dan vijftien jaar. Want Oscar Wilde had volkomen gelijk: de straffen, die de maatschappij heeft toegepast, zijn steeds oneindig veel misdadiger en barbaarser geweest dan de misdrijven zelf. Rechercheurs, die door list en leugen trachten slachtoffers te maken — rechters die de beklagde zoveel mogelijk trachten te bezwaren — verdedigers die op hun beurt weer met valse voorstellingen dikwijls de zaak van hun cliënt dienen. Het is goed, dat Justitia blind is — ze ziet het onmenselijke bedrog niet, waarop veel rechtspraak berust. Hier gaat men om met mensen, zoals men zich schamen zou met dieren te handelen. Het transport, de opsluiting in hokken en kooien van gevangenen zou als dieren mishandeling gelden als het beesten betrof.

Het anarchisme nu wil het wagen zonder dit alles. Want het gaat niet om de bestraffing van personen, doch om de bestrijding en opheffing van de sociale oorzaken, de geestelijke en zielkundige drijfveren, ook tot criminaliteit.

Wie niet gehoorzamen wil — aldus autoritaire socialisten — moet gestraft worden. Ook de anarchisten menen, dat in de socialistische samenleving degene die weigert te arbeiden in welke zin ook, nog wel zal profiteren van voordelen, die elk mens bezit en de kosteloze diensten, doch daarop *geen recht* heeft — jegens hem wordt liefdadigheid beoefend. Ook de kapitalistische samenleving staat haar landlopers en bedelaars nog toe, te trachten in het leven te blijven — in de soc. samenleving zullen dezen het beter hebben, ongetwijfeld, doch *rechten* zullen ze niet kunnen laten gelden, omdat ze geen deel hebben aan het beheer der gemeenschap. Er wordt zonder hen door de anderen beslist wat er zal geschieden. — Men zij evenwel niet ongerust dat het aantal dezer buitenmaatschappelijken zal toenemen. Hoe beter de economische verhoudingen, hoe minder bedelaars, landlopers, hoe minder mensen, die hun rechten willen prijsgeven, indien ze deze kunnen verwerven door enkele uren arbeid per dag.

Het kan vóórkomen, dat een lid ener arbeidersgemeenschap of van een bedrijf zich onttrekt aan de algemeen geldende regelen. Hij werkt bijvoorbeeld krachtens eigen wil maar de helft van het aantal uren, dat de anderen arbeiden. Dan zal men moeten besluiten, dat hij ook maar de helft ontvangt van het individueel-beschikbare inkomen en na aftrek van zijn bijdrage aan de gratis openbare diensten (waarvan hij zoals ieder profiteert), zal hem niet veel meer resten. Soms zal men moeten overgaan tot zijn uitzetting uit het bedrijf en hem moeten verplichten (door zijn uitsluiting) andere arbeid te zoeken. Indien bv. bij de spoorwegen een wisselwachter door nalatigheid een spoorwegramp veroorzaakt — een postbode het gehele apparaat saboteert — een onderwijzer de kinderen aan hun lot overlaat — dan zal spoedig de bedrijfsorganisatie besluiten, de band met hem te verbreken, omdat hij zijn arbeidsovereenkomst heeft geschonden. Natuurlijk kan ook dan beroep openstaan op de ganse federatie of op het congres — kan men waarborgen tegen

willekeur en tegen persoonlijke wraakneming door gemeenschapscontrole scheppen — doch hier is wel sprake van maatregelen ener gemeenschap jegens bepaalde individuen. Stel ook, dat iemand zijn kameraden (individueel of collectief) benadeelt (bijv. door diefstal van gemeenschapsgoederen of verbruiksmiddelen van anderen) dan kan hem zeker de verplichting worden opgelegd, deze schade te herstellen, de waarde van het ontvreemde te vergoeden, wil hij als gelijkberechtigd lid der gemeenschap worden erkend. Het proletariaat *moet* tegen pogingen tot parasitisme maatregelen nemen: doch géén straftoepassing in burgerlijke zin, géén gevangenisstraf kan hier baten.

Anders weer is het gesteld met moorden, kinderverkrachtingen, lustmoorden enz. Onder de invloed van emoties, zinsverbijstering, drank, jaloezie — ook uit vrees, uit zelfverdediging enz. — kan men iemand het leven benemen. Hoogstens kan hier tijdelijke verpleging in 'n moderne zenuwinrichting, afleidende arbeid, verplaatsing naar een ander milieu “voorkomen en genezen”. Degenen, die een gevaar zijn voor kinderen (bijv. door sexuele ziekelijkheid) kan men als krankzinnig beschouwen en als zodanig verplegen en trachten te genezen. De resultaten zullen oneindig veel beter zijn dan die der huidige straftoepassing, welke nog nimmer deze soort van criminaliteit heeft kunnen verminderen. Integendeel. Goede sexuele opvoeding, vorming van de wilskracht, ontwikkeling der redelijkheid, gezonde economische verhoudingen — ze zijn de enige voorwaarden tot vermindering van wat maar al te spoedig “misdadigheid” heet en vaak een gevolg is van de ziekten der samenleving

II

Tot nu toe spraken we over misdaad in de wettelijke zin van het woord, in zoverre als volgens bepaalde verordeningen en wetten gesproken wordt over criminaliteit. Elke maatschappij zal regelen kennen inzake datgene, wat al of niet geoorloofd is. Toch kan men onder “misdadigheid” daden verstaan, die niet gedekt worden door wat de wet of de zeden

daarmee bedoelen. In de kapitalistische maatschappij kan men spreken over “misdadigheid” van het stelsel, van de methoden der staten, van de oorlogen ... hoewel die alle in overeenstemming zijn met de wet. In een toekomstige samenleving zal men ook dingen, die de gebruiken verbieden, toch wel kunnen verdedigen. Indien men bijvoorbeeld een oordeel wil vellen over de homosexualiteit, dan kan men van mening zijn, dat het verkeer tussen volwassen mensen van hetzelfde geslacht niemand aangaat, dat ze er ook niemand schade mee berokkenen. Indien men echter te doen heeft met knapenschennis of kinderverkrachting, heeft men alle recht, in te grijpen, en wanneer men alleen te doen heeft met prostitutie, is de homosexualiteit zeker afkeurenswaardig. Dan kan men nog onderscheid maken tussen hen, die erfelijk zijn belast — die psychisch zijn voorbestemd — en die uit perversiteit tot deze vorm van liefdeleven komen. Met andere woorden: er is geen antwoord te geven op de vraag, of homosexualiteit misdadig is. Elk geval afzonderlijk moet men nader beschouwen. Doch dan is het nog niet doenlijk om bijv. aangeboren of uit psychische complexen ontstane homosexualiteit toe te laten, en andere te verbieden — want het is niet mogelijk, in elk geval precies te weten, waarmee men heeft te maken. Het voorzichtigste is het dus, zo weinig mogelijk te verbieden, hoezeer men eventuele slachtoffers (bijv. kinderen) ook beschermen moet.

Er is nu eigenlijk géén gebied, of het is er mee, als met dit geval der homosexualiteit. Met andere woorden: niet, wat iemand *doet*, is op zichzelf al of niet misdadig. Maar het motief, waarom hij het doet — dat kan misdadig zijn, onzedelijk. Nu hebben we er reeds op gewezen, dat wat we “motief” noemen, eigenlijk het zich bewustworden van een bepaalde innerlijke drang is. We kiezen. Maar dat we het één wel en het ander niet kiezen, heeft zijn oorzaken. Karakter, omstandigheden, oordeel die bepalen de wil.

Toch leidt deze erkenning niet tot het feit, dat we iemand géén verantwoordelijkheid zouden aanrekenen. Wie zich bewust is, van zijn aard, zijn omstandigheden, eventuele gevolgen van zijn daden — die is ook verantwoordelijk, zij het dan ook in beperkte mate. Indien we oordelen

over anderen, laten we dan steeds trachten, zo objectief en dus zo verdraagzaam mogelijk te zijn. Wanneer we oordelen over ons zelf, laten we dan zo streng en zo veeleisend mogelijk zijn, want we kunnen komen tot zelfkennis, en dus ook tot kennis van de factoren, die onze wil bepalen, en we kunnen die wegen bewandelen, die voor ons het minst gevaarlijk zijn. Wie weet, dat hij de verleiding van de alcohol slecht kan weerstaan, kan toch de kroeg zoveel mogelijk vermijden. Hij erkent dus zijn zwakheid, weet, dat hij daar niet veel aan veranderen kan. Maar hij kan het veroorzaken van die zwakheid voorkomen. Geheel verantwoordelijk is niemand, want hij deelt die verantwoordelijkheid met zijn voorouders, met de maatschappij, met de massa, waartoe hij behoort. De mate van verantwoordelijkheid evenwel, die ons toegemeten kan worden, mogen we niet afwijzen. We zijn geen automaten.

Alleen wie niet *toerekenbaar* is, is ook niet verantwoordelijk. Doch dat is geheel iets anders. Een idioot, een waanzinnige, een dronkenlap, enz. is blijvend of tijdelijk ontoerekenbaar. Wie dat niet is, moet voor zijn daden instaan. Zijn ze verkeerd, dan lijdt hij daaronder, heeft hij "wroeging", indien tenminste oordeel en karakter voldoende ontwikkeld zijn. En dit leed is op zichzelf reeds een straf, ja — indien het onherroepelijke mislagen of fouten betreft — zwaarder straf dan gevangenis of boete. Het is waar, dat denkers als Spinoza en Nietzsche het "berouw" als onredelijk hebben afgewezen. Berouw vermeerdert slechts het leed, nutteloos. Men zou er ook niet onder lijden, indien men zichzelf kon beschouwen als een vreemde, zo objectief en zo hartstochtloos kon zijn, dat men van zichzelf alles kon verontschuldigen, wat men als redelijk wezen in anderen vergeeft. Wie evenwel "partij" is in het leven, gekozen heeft vóór of tegen, trekt zich tegenslagen en fouten door eigen "schuld" zeer aan.

Het is met het oog hierop noodzakelijk, iets te zeggen over de vermindering der verantwoordelijkheid in bepaalde gevallen. Erfelijke aanleg, lichamelijke voorbestemdheid, psychische constructie, maatschappelijke verhoudingen die alle maken ons minder verantwoordelijkheid voor onze eigen daden. Maar het meest wel het feit, dat we dikwijls *collectief* handelen. Het grootste deel onzer daden wordt door collectieve

normen bepaald. Voor wat we eten, drinken, doen om ons brood te verdienen, de wijze waarop we ons kleden en ons vermaak zoeken, de manier om het liefdeleven in te richten voor dat alles zijn we collectief verantwoordelijk, en het komt bij niemand op, een bepaald persoon de schuld ervan te geven, dat een knecht zijn patroon rijk maakt, dat de gezinsvorming zo onbevredigend is, dat de kleding onpraktisch moet worden genoemd, enz. Want we beseffen zeer wel, dat het leven een grote mate van aanpassing eist, en dat dus het handelen *als massa* veroorzaakt, dat de individuele verantwoordelijkheid geringer is. Zielkundigen als Sighele, Tarde, Lebon, Freud hebben de minderwaardigheid van de collectiviteit ten aanzien van het individu sterk beklemtoond. De beste karakters, de sterkste persoonlijkheden verliezen in de menigte of de massa hun uitnemendheid. Hun ziel verandert wezenlijk door de besmetting met de eigenschappen der horde. Doch diep in ons wezen zijn we allemaal "horde". Want de mens is uitermate vatbaar voor suggestie. Dat wil zeggen: indien we waarnemen, hoe een ander zijn gevoels, zijn ontroering, zijn driften uit, steekt hij ons aan. Waar iemand lacht, schreit, verliefd doet of schreeuwt van pijn — dus die aandoeningen openbaart, welke we allen gemeen hebben, daar wekt de voorstelling ervan dezelfde ervaring bij ons. Dat geldt evenwel slechts voor de primitieve driften, die oerdriften zijn, dus sexuele, machts-, dood-, angststuitingen, zo goed als medelijden, solidariteit. Woede en haat kunnen zich evenzeer voortplanten als vreugde en liefde. Maar de controle van de rede vermindert, ons oordeel verslapt, onze verantwoordelijkheid wordt geringer. Wat tot uiting komt, kan *onderbewust* zijn: verdrongen driften, niet zelden ook ontaarde. Of *onbewuste* voorstellingen en gevoelens, die wel eens bewust zijn geweest, door opvoeding, onderwijs, propaganda enz. in onze geest zijn gebracht, doch die niet meer actief waren... tot ze plotseling worden gewekt. Het is dan ook niet nodig, dat de menigte of massa per se altijd minderwaardige daden zou moeten verrichten. Men kan wijzen op lynchpartijen en Jodenvervolging, maar ook op daden van grote opofferingsgezindheid, bij mijnrampen, overstromingen. De oorlog is in dit opzicht een buitengewoon geval. Aan de ene kant wordt

opgewekt al datgene, wat de opvoeding heeft leren zien als “goed” — de “natie” wordt voorgesteld als een grote familie, met één moedertaal, onder leiding van één “vader” (koning, leider, generaal) als een gemeenschap van broeders en zusters, die verdedigd moet worden, waarvoor men moet willen sterven. Grenzeloos is de opofferingsgezindheid van de enkeling, die dupe is van illusie en waan. Want in feite behoren de “vreemden” net zo veel of net zo weinig tot die familie als de landgenoten. Tevens echter moet de oorlog al datgene wekken, wat in de opvoeding verboden was: het doden van een mens, het baldadig vernietigen, het ordeloos toegeven aan seksuele behoeften. Hoe is het mogelijk, dat dit alles gewekt kan worden? Freud en de meeste moderne psychologen wijzen er op, dat de instincten ontaarden, doordat ze eenzijdig worden onderdrukt. De cultuur dwingt en gebiedt steeds tégen onze instincten in. We mogen geen andere vrouw liefhebben, dan die, waarmee we gehuwd zijn. We mogen de vijand niet doden, die we haten. Toch begeren we wel andere vrouwen, zouden we wel wensen, te doden, al is dit ons niet duidelijk bewust. Die onderdrukte wens nu wordt opgewekt, is niet meer strafbaar. En we wreken ons op de cultuur, door toe te geven, ons uit te leven. Bovendien voelen we ons als massa sterker, en de machtsdrift verdringt de ethische driften.

Dat alles moet men zeker laten gelden. Toch meen ik, dat waarschijnlijk andere factoren minstens zo beslissend zijn. Freud heeft zelf gewezen bijv. op de neiging van de mens, om het gevaar te zoeken. Naarmate ons leven verzekender wordt, veiliger, naar die mate ook neemt het in waarde af. Het meeste waarde heeft datgene, want het meest bedreigd wordt. We zoeken dus geconfronteerd te worden met de dood: in romans, in de films, zelfs in het circus met zijn sensaties. Opperste sensatie: zijn eigen leven in gevaar te stellen. En dat kan evengoed om een ander te redden, als om een ander te doden. Indien deze factor aanwezig is, dan kan men afdalen in een brandende mijn, op jacht gaan in het oerwoud, een bergtop bestijgen tijdens een sneeuwjacht of ten oorlog snellen!

Een andere factor is ... de angst. Hoeveel misdaden bedrijft een mens... uit vrees? De meeste waarschijnlijk. Niets vermindert zozeer de

verantwoordelijkheid, niets maakt zo snel ontoerekenbaar, als angst. En die is bij de mobilisatie het meest aanwezig. Die is ook het meest besmettelijk.

Het is dus mogelijk, op verschillende wijzen vast te stellen, waardóór iemands zedelijk en redelijk peil daalt in het collectieve handelen. Dat evenwel de verantwoordelijkheid geringer wordt, staat vast. De gehoorzaamheid aan vreemden wil wordt in dezelfde mate groter. Toch is alle politiek massa-actie. Kan ze dan ooit tot iets goeds leiden? Is er dan nog hoop?

We menen hier te kunnen wijzen op drie factoren, die minder pessimistisch stemmen. Het is waar, dat onderbewuste driften zich uiten, bij elke massa-actie.

Naarmate ze echter gezonder en normaler zijn bevredigd, zijn ze minder ontaard en minder gevaarlijk. Behoeftbevrediging op materieel, zinnelijk, zedelijk gebied maakt de mensen minder aanvallend. Een verzadigd roofdier gaat niet op roof uit — en de mens is niet eens een roofdier. Dat is één.

Ten tweede: in de massa-actie komt het onbewuste tot leven. Maar de opvoeding vormt grotendeels de inhoud daarvan. Kinderen, die *niet* worden opgevoed in angst voor de vader of voor God — *niet* leren, dat de familie heilig is en anderen verdoemd — maar die solidariteit jegens allen en verdraagzaamheid en ruim denken aantreffen ... ze zullen veel minder snel onder suggestie komen van de leuzen, waarvan kapitalisme, militarisme, fascisme zich bedienen. Hun onbewuste — Henriette Roland Holst wees daar reeds op — zal zich integendeel tegen zulke suggestie verzetten.

En ten derde is daar het vraagstuk van de leiders. In de anarchistische bewegingen is dat probleem feitelijk theoretisch genegeerd, en toch hebben de leiders er steeds een overwegende rol gespeeld. Herhaaldelijk bleken de aanhangers te zweren bij één persoon (gewoonlijk ook uitgever van een krant) rond wien ze zich groepeerden. In Nederland is de verering voor Domela Nieuwenhuis zo groot geweest, dat ze volslagen in strijd was met de theorie van een “beweging zonder leiders”.

Maar overal, waar het anarchisme in staat was tot massa-actie, schoof het onmiddellijk leiders naar voren: In Rusland mensen als Machno, in Spanje als Durruti, en ze waren échte leiders, belast met verantwoordelijkheid en met. . . gezag. Inderdaad is het ook onder de gunstigste omstandigheden, niet mogelijk, dat een massa optreedt zonder leiders. Indien die ontbreken, kan men hoogstens spreken van een los-samenhangende "menigte". Indien evenwel die menigte zich kristalliseert tot massa, onder de suggestie van leuzen, machtsdrang en tradities — indien de solidariteit der geestverwanten sterker wordt in het gevaar, de verrader wordt uitgeworpen, de felle strijd wordt aanvaard . . . dan geeft die massa zichzelf gestalte in de vorm van één of meer leiders, die haar vertegenwoordigen, haar met argumenten en ideologieën verdedigen, die opdracht hebben het programma te verwerklijken. Welnu, terwijl *in de actie* iedere enkeling opgaat in de massa, is de individu toch daarvoor bewust en tot oordelen in staat, keurend en toetsend. Dan juist heeft hij tot taak, elke leider te weren, die geen blijk geeft van beschaving, van redelijkheid, van kennis en van menselijkheid. Een misdaad jegens de mensheid is het, leiders aan te hangen, die als leeghoofden zwetsen en opzwepen, zonder innerlijke beschaving of begrip. Wat zullen zulke "brallende bekken" doen, indien in tijden van actie hun macht zéér toeneemt, hun aanhang groeit? Onredelijke tirannen, wraakzuchtige en bange knoeiers, cultuurvernietigende factoren zullen ze worden. De wereld heeft er al te veel van gekend, helaas!

Maar men moet de hoop niet prijs geven, dat juist de veredeling der massa tot uiting komen zal in de keuze harer leiders. Moge dan de wil der massa afhankelijker worden van dien van den leider — in de persoonlijkheid van dezen leider kan een waarborg worden gevonden tegen het jammerlijk barbarisme en het droeve dilettantisme, dat zo vaak doorgaat voor "politiek".

III

Ten aanzien van het geweld heeft het anarchisme — afgezien van het geweldloze standpunt van Tolstojanen en sommige individualisten — steeds het "doden op bevel" verworpen, en daarmee dus de dienstplicht en het militarisme. Elke doodslag op commando is reeds daarom een onzedelijke daad, omdat elke *zedelijke* daad vrij is, d.w.z. een eigen daad is van de persoonlijkheid. Bovendien heeft het anarchisme immer een daad van geweld, die diende om het gezag of de uitbuiting te verdedigen, afgekeurd, en alleen geweld gebillijkt — zonder het te propageren — indien het de bevrijding voorstond. Tenslotte is elk geweld uit wraak immer afgewezen, en is het slechts als *economische macht* — dus ter ontwapening ener heersende klasse en ter beveiliging van de gewonnen macht der werkende massa — gerechtvaardigd.

Nu is het waar, dat de anarchistische bewegingen steeds aanslagen hebben gekend — voor en tegen — dus daden van persoonlijke "terreur", waarvan anarchisten slachtoffer waren of daders. Dit echter heeft het anarchisme slechts gemeen met alle andere stromingen. De Franse revolutie is vol van dergelijke "terroristen", die voorlopers zijn geweest van de burgerlijke democraten. En aanslagen tegen tsaren. Balkanvorsten, Zuid-Amerikaanse generaals en fascistische leiders gingen steeds óók van de democraten uit. De fascisten en bolsjewiki hebben de politieke moord georganiseerd, zoals door middel van Gestapo en Gépéoe, en hier heeft dus niemand den ander iets te verwijten. Ja, de anarchisten, die aanslagen pleegden, onderscheidten zich gunstig, omdat ze het dan in elk geval niet deden op bevel van leiders, en hun motieven — afgezien van de geringe politieke betekenis — waren gericht op bevrijding, op het doden van tirannen of van schuldigen. Met wezenlijke politiek had dit weinig te maken, en heel vaak was het alleen . . . illusiepolitiek. Toch is er geen reden, speciaal het anarchisme te veroordelen, omdat er aanslagen zijn gepleegd door . . . anarchisten! Dat het anarchisme niet geweldloos is, heeft het met alle andere politieke bewegingen gemeen. In de politiek is het absolute gebod "Ge zult niet doden" onbruikbaar. Er is geen enkele methode te vinden in de politieke strijd, die *volstrekt* ethisch is. Steeds gaat het er om, macht te veroveren, anderen dus

die macht te ontnemen, dus ... leed te berokkenen. Zo goed als stakers een onderkruiper aanvallen en arbeiders zich bij betogingen verzetten kunnen tegen politieagenten — (waarbij het wel degelijk tot geweld komt) — zogoed willen “geweldloze” antimilitaristen methoden toepassen, die niet minder moorddadig zijn. In deze absoluut-pacifistische kringen wordt met gemak gesproken over daden van sabotage (waardoor treinen zouden kunnen verongelukken, vliegtuigen omlaag zouden storten, schepen op de kust zouden kunnen lopen enz. enz.) en over boycot en embargo (waardoor een bevolking uitgehongerd kan worden) alsof die methoden, toegepast, geen enorme verliezen aan mensenlevens mee zouden brengen! Daarenboven is geweldloze massa-actie (men zag het in Brits-Indië, in streken, die als Duitschland, Oostenrijk, Spanje in handen vielen van de fascisten) wanneer alleen gestaakt en geweigerd wordt, even bloedig als elke andere, omdat degenen, die zich verzetten, bij honderden en duizenden worden afgemaakt. Ook daarvoor is de geweldloze verantwoordelijk. Indien honderden geestverwanten of klassegenoten worden weggevoerd, en de geweldloze verbiedt, hen te helpen (omdat steun slechts geboden kon worden, door de beulen onschadelijk te maken) dan beveelt dus de ethicus aan, om géén hulp te verlenen, (waar die kon worden geboden), om slachtoffers weerloos uit te leveren ... wat toch al evenmin in overeenstemming is met de eisen der zedeleer! Integendeel! slechts degene, die weinig zedelijk besef heeft, en die verschrompeld genoeg is, om elk instinct te hebben gedood, kan in zo'n geval zijn kameraden rustig laten wegvoeren.

Indien er absoluut-ethische middelen in de strijd zouden bestaan, zouden ze te verkiezen zijn boven geweld. Waar dit echter niet het geval is, komt het er maar op aan, te omschrijven, wanneer en waarom men voor geweld is, (vrijwillig, ter bevrijding, als economische macht) omdat anders elke politiek onmogelijk wordt.

Het “ethisch” argument der geweldlozen is dus van zeer geringe waarde. Zielkundig gesproken is het bovendien begrijpelijk en te billijken, dat iemand zijn leven verdedigt. En wanneer hij het zijne slechts redden kan, door zijn vijand te doden, blijft hem geen andere keuze. Tenzij men de leer aanhangt van de vrijwillige ondergang, de theorie, dat de tiran, de

fascist, de reactionair meer recht hebben zou op het leven dan de vooruitstrevende strijder, de socialist en de vrijheidzoeker! Voor wie partij heeft gekozen kan er echter geen twijfel bestaan: méér recht op het leven heeft (als er dan geen andere weg is) de mens, die voor de toekomst strijdt van vrijheid en socialisme. Deze overweging rechtvaardigt de levensdrift van de revolutionnair slechts: die drift op zichzelf is sterker dan welke motiveering ook. En wie de vrijwillige opoffering preken, en de liefde tot de vijand, zijn gewoonlijk of niet eerlijk jegens zichzelf of niet geheel gezond. De frase, “dat men zijn driften moet doden” is waardeloos, omdat niemand dat kan noch doet (dan zou hij immers niet meer leven, niet sexueel liefhebben, zijn brood niet verdienen kunnen, de bestaansstrijd niet meer voeren!) en indien er al geen doodgewone huichelarij in het spel is, moet men toch deze propaganda noodlottig achten voor een mensheid, welke niet moet leren sterven, maar moet leren, te strijden en te overwinnen en de wereld te veroveren!

Indien er, *politiek* gesproken, mogelijkheid zou zijn, alle geweld te voorkomen, ware het zeer gewenst. In alle grote conflicten echter is het geweld, hoe gering ook, aangewend geworden. Natuurlijk zou er geen geweld zijn, *indien* men geleidelijk allen zou kunnen overtuigen. Dan werd er geen munitie meer gemaakt, dan droeg niemand een wapen, dan waren allen bekeerd Twintig eeuwen van prediking van het evangelie hebben echter weinig succes gehad, en ieder weet, waarom: omdat het in een klas-smaatschappij niet mogelijk is, zijn vijand lief te hebben, dienstvaardig te zijn jegens hem, die de ander wil exploiteren. De man, die zijn arbeid moet verkopen, kan niets cadeau doen, moet vechten voor elke cent en elk uur. En elke vrijgevigheid en evangelische zelfopoffering leidt tot loonsverlaging en langer werken! Aan de andere kant: de kapitalist en de mil-lionnaire is niet “om te keren”. Hij schenkt niet vrijwillig zijn kapitaal, zijn grond, zijn fabriek weg, doet geen afstand van zijn voorrechten, omdat welvaart, macht, vrijheid teveel lustgevoelens verschaffen, dan dat men ze gemakkelijk zou prijsgeven. En ook het socialisme wil die welvaart, die macht, die vrijheid ... voor allen, die er van verstoken zijn. Deze strijd om de aarde, om de gemeenschap, is geen Zondagsschoolidylle.

Praktisch komt het dus hier op neer: het socialisme kan steeds meer mensen bekeren, arbeiders en kleine boeren, intellectuelen en handarbeiders. Maar de heersende en profiterende klasse zal niet toestaan, dat ze *geleidelijk* wordt gelijkwideerd. Zodra een groeiende minderheid teveel macht gaat tonen (tegen die van de bourgeoisie) verweert deze zich — voor ze dus de meerderheid tegen zich heeft! — met alle wapenen, die haar blijven, en alle hulp, die ze dan nog heeft. Er zijn nog wapens: ze gebruikt ze, en wordt fascistisch. Er zijn nog dienaren: ze mobiliseert ze. Er is nog geld: ze verwekt er een revolutie mee op de beurs. In tijden van fascisme weet men, dat deze voorstelling niet bezijden de waarheid is. De bourgeoisie wordt revolutionnair, wanneer haar systeem werkelijk dreigt te worden aangetast. De eindstrijd wordt in de historie steeds uitgevochten tussen een bewuste minderheid van revolutionairen en een even bewuste minderheid van de heersende klasse. Wie het eerst en het doeltreffendst de neutrale massa actief weet te maken, tot bondgenoot en aanhangster, wint die strijd!

Het is daarbij niet waar, dat “moord maar moord” is. Ieder weet, dat de ene doodslag niet gelijk is aan een andere, omdat de motieven, de drijfveren doorslaggevend zijn, en niet de daad op zichzelf. Dat elke “moordeenaar” een “slecht mens” zou zijn, is één van die versleten frases, die men sinds Dostojewski en Kropotkine niet meer verwachten zou. De eerste heeft in heel zijn werk gewezen op het gecompliceerde innerlijk van de mens (waarbij “goed” en “kwaad” eigenlijk zeer simplistische begrippen zijn) en Kropotkine heeft in zijn artikel *Zijn de gevangenen noodzakelijk?* het gehele vraagstuk van verantwoordelijkheid, misdaad, wet en recht aan de orde gesteld, om aan te tonen, dat stelsels misdadiger zijn dan personen. Omdat we dat weten, propageren of begeren we ook niet het doden van mensen, waar het gaat om het vernietigen van systemen. Tevens *verwijten* we echter niemand, noch pacifisten, noch socialisten, dat ze geweld aanwenden, indien andere middelen falen. We aanvaarden slechts het, in bepaalde omstandigheden, noodwendige. De overgang van de éne naar de andere samenleving is geen wandeling in de maneschijn. Er zijn geen tragischer, vreselijker, maar misschien ook geen grootser perioden, dan de revolutionaire tijdperken welke we thans beleven.

Hoofdstuk VII

Marxisme en staat

I

Het marxisme, verre van te zijn de voortzetting van het beste uit de leer der internationalistisch-gezinde liberalen der vorige eeuw, was een typisch product der Duitse staatsfilosofie en der Duitse nationale mentaliteit. Er waren toch in 1848 strekkingen genoeg voorhanden die leidden konden tot bestrijding van de staat. In Engeland bijv. kwam de filosoof en socioloog Herbert Spencer (1820-1903), zonder anarchist te zijn, toch tot de conclusie “dat men het recht had de staat te ontkennen”. Bakoenin, Proudhon, Kropotkine, in overeenstemming met levende idealen van hun tijd, wilden tot opheffing der grenzen en staatsontbinding komen. Marx daarentegen is de aanbieder gebleven van de gecentraliseerde staat. Hij is niet de erfgenaam van het liberalisme, doch van het Duitse conservatisme, zoals dat in de wijsgeer Hegel tot uiting kwam. Hierin blijkt het grote verschil tussen Marx en bijv. Heinrich Heine, dat de eerste altijd Duitser gebleven is. Het mag voldoende bekend worden geacht, dat tijdens de Frans-Duitse oorlog in 1870 Marx stond aan de zijde der Duitsers, voorstander was ener Duitse overwinning en wel op de volgende gronden: Een overwinning van Bismarck zou de verschillende Duitse landen tot een eenheidsstaat (het Duitse Rijk) samenbinden, en deze centrale staat zou, eens in handen der arbeidersleiders, een uitstekend wapen zijn voor hun politiek. Tevens zou de organisatie der Duitse arbeidersklasse in één centralistische partij er zeer door worden bevorderd. “De Fransen — schreef hij 20 juli 1870 — moeten klappen hebben. Overwinnen de Pruisen, dan wint het centralistische staatsgeweld ten bate van de centralisatie der Duitse arbeidersklasse”. Terecht concludeerde ook Bakoenin: “Mijn denkbeelden en neigingen moesten Marx wel zeer mishagen, in de eerste plaats wijl ze niet de zijne waren,

vervolgens omdat hij *als Duits patriot* toen niet toegaf en ook nu nog niet erkent, dat de Slavische rassen het recht hebben het juk der Duitsers af te werpen en hij toen evenals nu, nog meende, dat de Duitsers geroepen zijn, hen te "beschaven", d.w.z. hen tegen wil en dank te verduitsen". De opvatting van Marx over de bijzondere rol van de Duitse staat in de geschiedenis had hij te danken aan Hegel. Volgens Hegels speculatieve filosofie was de staat de noodwendige uitdrukking der (goddelijke) Rede, en de Duitse staat scheen hem dit in het bijzonder te zijn voor het toenmalige tijdvak. De marxistische geschiedenisopvatting heeft steeds dit ietwat mystieke karakter behouden, alsof de politieke waarheid voor 'n bepaald tijdvak leefde in een zekere staatsorganisatie. Thans zou Rusland, volgens hun theorie, "Gods eigen land" zijn. Hoewel Marx het hegeliaanse systeem heeft verworpen, heeft hij toch de invloed ervan zozeer ondergaan, dat voor hem de staat het voorbeeld van organisatie gebleven is. Wie echter staat zegt, zegt patriottisme en loochent de noodzaak van het internationalisme. Als de staat geldt als opperst gezag, is elke andere staat een bedreiging, een concurrent, en een afgod tegenover de ware nationale God-Staat. Voor Marx gold de staat als de waarachtige organisatievorm voor de gemeenschap.

Het is waar, dat hij onder de invloed der Parijse commune in zijn boekje *De Burgeroorlog in Frankrijk* vooral de staat heeft gebrandmerkt als 'n onderdrukkingssapparaat, dat moest afsterven, en dat slechts diende ter overheersing van de ene klasse door de andere. Juist daarom, zei Marx — en aldus later Lenin in zijn *Staat en Revolutie* — moeten wij de staat niet vernietigen zoals de "kleinburgerlijke" anarchisten dat willen, doch moeten wij hem veroveren als een instrument van de arbeidersklasse ter onderdrukking van de bourgeoisie. Eerst wanneer de staat de burgerlijke klasse heeft opgeheven en er dus nog slechts éne klasse, die der arbeiders, blijft, is hij het werktuig der ganse gemeenschap: hij wordt één met die gemeenschap en sterft af. Eerst dan kon, zoals Engels het ook had gezegd, de regering over mensen worden vervangen door het gemeenschappelijk beheer over dingen.

Deze redenering verschaft dus wel een wissel op de toekomst, doch

handhaaft de politiek, die Marx voorstond, n.l. die om de staat te veroveren, te versterken, almachtig te maken, "Voorloopig", zei men, doch niemand dacht er aan, dit ernstig op te vatten. Nu had echter Marx, die een beter econoom dan politicus was, zelf betoogd, dat de productieverhoudingen en de economische factoren de inhoud bepaalden van het bewustzijn des volks (wat betrekkelijk waar is) en dat de ganse "bovenbouw" der maatschappij — recht, moraal, godsdienst, politiek — gebaseerd is op economische macht. Hieruit vloeit voort, dat in een kapitalistische maatschappij de staat in dienst *moet* staan van de bourgeoisie, die de economische en financiële macht bezit. De ervaring heeft geleerd, dat deze bewering juist is: de bankiers hebben het lot ener regering in handen. Doch deze wetenschap is noodlottig voor de marxistische politiek. Immers ook "arbeidersregeringen", ook "socialistische" ministers zijn gedwongen (willen ze tenminste de staatsmacht behouden) dienaar te zijn der bourgeoisie en zich als afhankelijke lakeien van het kapitalisme te gedragen. Voorbeelden uit alle landen liggen voor het grijpen, en de namen van Albert Thomas, Ebert, Noske, Muller, Severing, Van der Velde, Branting, Mac-Donald, Blum, enz. zijn programma's! Dus: de staat, die in handen der arbeidersleiders en steunende op het proletariaat, een wapen moest zijn *tegen* de bourgeoisie, werd een instrument der bankiers tegen de arbeiders! En een verschrikkelijk wapen. Want de bourgeoisie had ingezien, dat zij "rode" bewindvoerders dwong tot onderwerping aan haar kapitalistische politiek, terwijl de arbeidersklasse toch meende, dat deze autoriteiten haar proletarische belangen behartigden. "Socialistische" ministers, burgemeesters en wethouders waren als een rookscherm, als rode coulissen, waarachter de financiers hun ware macht en bedoelingen konden verbergen. Zo liet de bourgeoisie haar reactionnaire maatregelen *bij voorkeur* en zo lang het ging uitvoeren door radicale politici, zoals Delaisi in zijn brochure *De democratie en de financiers* treffend juist heeft uiteengezet. De Engelse arbeidersregering moest het verzet in Indië en dat der eigen werklozen breken. De Duitse sociaaldemocratie kon de revolutie zelf vermoorden. De Belgische "arbeidersministers" hebben het geheime militaire verdrag met Frankrijk

getekend en verdedigd, de spoorwegen verkwanseld aan de financiers. De Amsterdamse soc. democraten sinds Wibaut hebben alle loonsverlagingen uit- en doorgevoerd. Wat beduidde dan staatsverovering in de strijd tussen de klassen vóór het proletariaat?

Maar, zal men tegenwerpen, Marx veronderstelde een voorafgaande revolutie. Dat valt zeer te betwijfelen: de staatsverovering langs parlementairen weg werd door Marx voorgestaan, en onder "dictatuur van het proletariaat" verstond hij: "de verovering der democratie" in dien zin, dat alleen arbeiders stemrecht zouden hebben, en dat alle ambtenaren, rechters, vertegenwoordigers en ministers te allen tijde op bevel der arbeiders afzetbaar zouden zijn. Marx verstond onder revolutie eerst *de staatsgreep*, om door middel van de staat de bourgeoisie te onteigenen. Dus: eerst de politieke macht veroveren, de arbeidersdemocratie invoeren (zodat de autoriteiten *dienaren* zouden zijn der arbeiders en aan dezen de volstrekke controle zou toekomen) en pas dan de strijd aanvangen tot onteigening. Deze gehele politiek berustte op een fatale en een voor Marx zelf schier onbegrijpelijke vergissing. De "socialistische" autoriteiten toch kwamen onmiddellijk onder de controle, niet der arbeiders, doch der bankiers, en daarmee waren ze onttrokken aan de invloed der arbeiders. Er ontstond tussen leiders en kiezers een kloof, waarvan we allen de diepte kennen.

In Rusland is het niet anders gegaan, hoewel daar de verhoudingen geheel van die in West-Europa verschilden. Het Russische marxisme (het bolsjewisme) is een geheel Russisch-nationaal verschijnsel. De bourgeoisie was echter in Rusland een uiterst zwakke klasse, het proletariaat in moderne zin had slechts geringe macht. Rusland was tijdens de revolutie in 1917 overwegend boerenstaat, en thans is dat nog het geval. Gaandeweg breidt zich wel het industrieproletariaat uit, doch ook de politieke macht der boeren (wier bedrijven worden gecollectiviseerd) wordt steeds belangrijker. Het grootste deel dezer boeren zijn privaateigenaars van de grond en bewerken die als zodanig. Ook in de kolchozen blijven de boeren (kleine en middelboeren) evenals in een coöperatie van bedrijven en ondanks gemeenschappelijke werkplaatsen

en machines, eigenaar. Ze verzekeren daarom hun huizen, vee enz. Ze handelen ook als bezitters met hun producten, na aftrek van een bepaald aandeel der voortbrenging, dat de staat opkoopt. De klassenstrijd tussen boeren en arbeiders bestaat in Rusland in die zin, dat de arbeiders verbruikers zijn, de boeren voortbrengers, en dat de laatsten dus de eersten als winstobject beschouwen. Daarnaast echter berust de zgn. proletarische dictatuur op de macht der bolsjewistische partij, de partij der functionarissen, der bedrijfsleiders, der autoriteiten, — die voor een deel ook arbeiders omvat, doch slechts voor een veel kleiner deel boeren. De boeren beschouwen dus de regerende partij *niet* als hun politieke vertegenwoordiging. Zij voeren oppositie door "directe actie", sabotage enz. en dwingen met hun economische macht de regering een politiek te voeren, welke de boeren met de arbeiders moet verzoenen, d.w.z. niet-proletarische boeren met in dienst staande arbeiders. De staat vericht dus de functie, welke ook Marx hem had toegekend: hij moet zijn gezag aanwenden, om klassebotsingen te vermijden en te streven naar klassenvrede, daarbij steunende op één of meer bepaalde groepen, die zijn macht het best waarborgen. Zo rust de staatsmacht op de staatsindustrie en de sovchozen (staatslandbouwbedrijven) maar ze moet de boeren ontzien en na 1930 is de politiek weer geheel te hunnen gunste gewijzigd: officiële erkenning van het recht op eigen veestapel, van handelsvrijheid enz. Dat Rusland boerenstaat is, verklaart tevens het feit, dat de arbeidersklasse wordt gedifferentieerd in groepen met zeer uiteenlopende bezoldigingen, en dat men eerder in de richting gaat van het moderne kapitalisme (in de zin van staatskapitalisme) dan in die van het communisme. Daarom ook blijft de arbeidersmassa in loondienst staan. De staat is schier almachtig werkgever. Toch blijkt hij ook de politieke uitdrukking van economische verhoudingen.

Het is derhalve nutteloos, een staat die slechts werktuig is van bezitters, te willen aanwenden "ter onteigening van de eigenaren." De staat is slechts één der middelen tot uitbuiting. Dit duidelijk te hebben begrepen, strekt de anarchisten tot eer. Daarbij komt, dat de staat geen internationalisme duldt. Het officiële stalinistische standpunt is op het

ogenblik, dat het “communisme” in één land, d.w.z. in Rusland, kan worden verwerkelijk. Daarmee vervalt de noodzaak tot internationaal socialisme. Dat er in Rusland niets is terechtgekomen van de verwezenlijking der werkelijk-socialistische idealen, behoeft geen betoog. Zelfs de marxistische “dictatuur van het proletariaat” is in de praktijk iets geheel anders dan in de theorie. Niet dus: stemrecht voor alle arbeiders, onmiddellijke afzetbaarheid van alle functionarissen, afschaffing van leger, vloot en politie en daartegenover bewapening der arbeiders — doch militaire dictatuur, gezag der leiders, die volstrekt onafzetbaar zijn, zeer machtige politie, een geweldig staand leger en een gehoorzame arbeidersklasse!

Inderdaad is het waar, dat Marx en Engels onder “proletarische staat” en “dictatuur van het proletariaat” niet meer de oude burgerlijke staat verstonden. Niettemin is deze staat in de zin van Marx evengoed een gewelds- en gezagsapparaat, dat zich slechts handhaven kan, door over de arbeiders te heersen. Het is onjuist, om Marx te willen voorstellen (zoals ook de rechtse sociaaldemocraat v. d. Goes v. Naters doet) als een soort anarchist, die toch ook wel voor staatsafschaffing was. Ja, in een verre, verre toekomst. Maar eerst de staat veroveren. Wie echter de staat veroveren (niet de arbeiders!) zullen nooit vrijwillig heengaan. De staat zal nooit “afsterven”, omdat elke heersende kaste slechts kan worden afgezet *tegen* haar wil, door een revolutie, die de staat likwideert, ook nadat de marxisten die hebben veroverd. Evenmin als Stalin vrijwillig heen zou gaan of de staat tot “afsterven” zou brengen, evenmin zou welke marxistische regering ook zo vriendelijk zijn, zich zelf af te schaffen. Ziehier het fundamentele verschil tussen Marx en Bakoenin — tussen marxisme en anarchisme. Marx blijkt steeds zeer gevoelig te zijn geweest voor de kritiek van Bakoenin — zo goed als Bakoenin wel respect had voor de economische en historische kennis van Marx. Maar de strijd tussen beiden — de hatelijke lastercampagne van de marxisten jegens Bakoenin — de woede waarmee ze hem zonder uitzondering uitscholden en verdacht maakten en hem door intriges uit de Eerste Internationale wierpen (Den Haag 1872) — de campagne daarna van

Liebknecht, Bebel, Engels enz. tegen de tweede generatie van anarchisten (Kropotkine, Domela, Malatesta, Nettlau enz.) dat alles bewijst voldoende, dat het twistpunt steeds weer *de staat* was. Men beloofde, hem af te schaffen — na hem te hebben veroverd! Doch dan trachtte men hem te verstevigen.

In de klassieke geschriften van het Marxisme blijkt steeds zonneklaar de afkeer van het anarchisme. Wat zegt Engels in zijn brochure *Van utopie tot wetenschap*? Dit: — “Het proletariaat maakt zich meester van de staatsmacht en vervormt de productiemiddelen voor eerst in staatseigendom.” Dan is, zo zegt hij, de arbeidersklasse een heersende klasse geworden, en heeft de staat eigenlijk opgehouden, staat te zijn. Dat dit niet waar is, bewees de historie, want... de arbeiders kunnen wel de bedrijven, maar niet de staat veroveren. Staatseigendom leidt tot staatskapitalisme, en niet anders.

Men weet, dat Marx kritiek uitoefende op het program van Gotha. In 'n brief aan Bracke daarover, van 5 mei 1875, schrijft hij, dat het program van Gotha “noch iets te maken heeft met de overgangstijd, noch met het *toekomstig staatswezen* van de kommunistische maatschappij.” In het *Communistisch Manifest* handhaaft hij de fictie, alsof inderdaad de staat onder Marxistische leiding zou zijn “het als heersende klasse georganiseerde proletariaat”. En Engels zegt in een brief van 18 april 1883 aan Patten, een Amerikaans socialist, het volgende: “Maar de anarchisten stellen de zaak op zijn kop. Ze verklaren, dat de proletarische revolutie beginnen moet met het afschaffen van de politieke organisatie van de staat. Maar de enige organisatie, die het proletariaat na zijn overwinning klaar aantreft, is juist de staat.” (Dat is onjuist, omdat in de revolutie de staat is ontredderd, en alleen de bedrijven ter beschikking staan.) “Deze staat mag zeer belangrijke veranderingen nodig hebben, voordat hij zijn nieuwe functies kan vervullen. Maar hem op zulk een ogenblik te vernielen, dat zou betekenen, het enige organisme te vernielen, door middel waarvan het overwinnende proletariaat zijn zo juist veroverde macht kan laten gelden, zijn kapitalistische tegenstanders kan neerhouden, en die economische revolutie van de maatschappij kan

doorzetten, zonder welke de gehele overwinning zou moeten eindigen met een nieuwe nederlaag en een massa-afslachting van de arbeiders — zoals na de Parijse Commune.” De commune van Parijs, geheel in overeenstemming met de idealen van Bakoenin, zou zijn verloren — omdat ze *niet* de verovering van de staat nastreefde! Maar tegelijk durfden de marxisten niet ingaan tegen de geweldige sympathie onder de arbeiders voor diezelfde commune. En schreef Marx niet zijn brochure, waarin hij de commune noodgedwongen moest goedkeuren? (*Burgeroorlog in Frankrijk*). We openbaren niets, indien we zeggen, dat de marxisten zo zeer op de staat waren ingesteld, dat ze daarom — ook Marx! — het parlementarisme verdedigden. Dat ze de algemene werkstaking, de directe actie, de verovering van de bedrijven en de gemeenten (communes) en het opheffen van de staat vurig bestreden, van alle kanten. Eigenlijk is de radenidee geboren in syndicalistische kringen, en daarom door de marxisten woedend bestreden, bijvoorbeeld in Rusland. Het anarcho-syndicalisme en het anarchisme hebben zich sinds omstreeks 1890 bezig gehouden met deze nieuwe organisatievormen. Aan het marxisme hebben ze dienaangaande niets te danken.

II

Merkwaardigerwijze was het Marxisme ook een sociologie, welke het karakter van den staat veel juister omschreef, en verklaarde uit maatschappelijke factoren. In geschriften van Marx en Engels kan men aldus talrijke aanwijzingen vinden, dat zij dikwijls het ware wezen van de staat hebben ontdekt. Vooral in Marx' *Burgeroorlog in Frankrijk* (1871) en in de voorrede, welke Engels 20 jaar later daarop schreef.

Onder de invloed der Parijse Commune (die Frankrijk als staat wenste op te heffen en de gemeenten autonoom (d.w.z. zichzelf besturend) wilde verklaren) was Marx gezwenkt in anarchistische richting. In het *Communistisch Manifest* (1848) heette het reeds: “Het proletariaat, de onderste laag der tegenwoordige maatschappij, kan zich niet

oprichten, niet verheffen, zonder dat de gehele bovenbouw der lagen, die de officiële maatschappij vormen, in de lucht springt.” Lenin erkent in zijn *Staat en Revolutie*: “Volgens Marx is de staat een werktuig der klasseheerschappij, een middel ter onderdrukking van de ene klasse door de andere, een schepping van die “orde” die deze onderdrukking huldigt en bevestigt, en daardoor de botsingen der klassen voorkomt.” In het reeds genoemde woord-vooraf zegt Engels: “In werkelijkheid is de staat niet anders dan een machine ter onderdrukking van de éne klasse door de andere en wel in de democratische republiek niet minder dan in de monarchie: en in het beste geval een kwaad, dat het in de strijd om de klasseheerschappij zegevierende proletariaat overerft, en waarvan het evenmin als de Commune in gebreke zal kunnen blijven, de scherpste hoeken aanstonds zo ver mogelijk af te kappen tot een onder nieuwe, vrije maatschappelijke toestanden opgegroeid geslacht in staat zal zijn, zich van den gehelen staatsrommel te ontdoen.” “Dit afhakken der scherpste hoeken” zou hierin bestaan, dat het bestaande leger zou worden afgeschaft en het proletariaat bewapend — dat alle functionarissen te alle tijde afzetbaar moeten zijn — dat de politie van haar macht zou beroofd worden — dat de rechterlijke ambtenaren afgezet zouden kunnen worden — kortom “dat de beide grootste bronnen van uitgaven, het leger en het leger van beambten” zouden worden opgeheven! Hier van kan niets terecht komen, en is ook in Rusland niets verwezenlijkt. Immers *bij behoud van de staat* kan men niet juist zijn centrale en vitale organen afsnijden. Zolang de functionarissen *autoriteiten* zijn, laten ze zich niet afzetten (men denke aan de stalinisten!) en wenden ze juist het leger aan, om dit te voorkomen. Heft men daarentegen het leger op, zet men de ambtenaren af — dan betekent dit het begin der staatsvernietiging, waarvan in genoemde geschriften Marx, Engels en Lenin *theoretisch* voorstanders waren. In zijn werk *De oorsprong der familie, van de eigendom en de staat* zegt Engels: “In het bezit der openbare macht en van het recht, om belastingen te heffen, staan de beambten nu, als werktuigen der maatschappij, *boven* de maatschappij”. Doch in de toekomst, na de revolutie, zal dit anders zijn. “Wij naderen nu met rasse

schreden een trap van ontwikkeling der productie, waarop het bestaan der klassen niet alleen opgehouden heeft een noodzakelijkheid te zijn, maar waarop het een bepaalde hindernis der productie wordt. Zij zullen vallen, even onvermijdelijk als ze *vroeger* zijn ontstaan. Met hen valt onvermijdelijk de staat. De maatschappij, die de productie op de grondslag van vrije en gelijke associatie der producenten opnieuw organiseert, zet de hele staatsmachine daar, waar zij dan horen zal: in het museum van oudheden, naast het spinnewiel en de bronzen bijl”.

Dit alles is duidelijk. Waren toen dus ook marxisten vóór staatsvernietiging? Ja, maar ... in de verre, verre toekomst. “Het proces zal zeer langdurig zijn,” en daarom spreken ze liever van “het inslapen” en het “afsterven” van de staat. Men stelt zich dit aldus voor: Na een zegevierende revolutie zal de staat in handen zijn der arbeidersklasse, en hij zal de eigendom socialiseren en beheren. Aanvankelijk is de staat nog een werktuig tegen de bourgeoisie, doch is deze als klasse geheel gelijkwaardig, dan houdt de staat op geweldsapparaat te zijn, want de klassen zijn opgeheven. De staat is werktuig (niet van éne klasse) van de ganse mensheid. Staat en maatschappij vloeien in één, zijn één. De staat regeert niet meer, hij beheert. Hij houdt op “staat” te zijn, hij “slaapt” in. “In de plaats van de regering over personen treedt dan het beheer van zaken en de leiding van productieprocessen. De staat wordt niet “afgeschaft”, hij *sterft af*.” (Engels).

Deze redenering is daarom onjuist, wijl *niet* de arbeidersklasse, doch de *leiders* de staat veroveren en autoriteiten worden. De arbeiders (in allerruimsten zin) kunnen slechts de *bedrijven* veroveren, want daar werken ze en zijn ze economisch machtig, allen aanwezig en één in gezamenlijke voortbrenging. De staat in handen der partijleiders nationaliseert de goederen, doch *onteigent* de arbeiders en schept (naar wij zagen) nieuwe bevoorrechte klassen en groepen. De ontwikkeling verloopt dus geheel anders dan de marxisten beweerden.

De Marxistische gedachte van “het afsterven en inslapen van de staat” heeft er toe geleid, dat haar aanhangers geleidelijk de staat tot een sociale instelling hebben willen hervormen. De staat werd dus mede

een instituut tot sociale voorzorg en verzekering. Natuurlijk was hij (ook onder leiding der bourgeoisie — juist de liberale ministeries sinds 1900 hebben de meeste sociale wetten ingediend —) gaarne bereid, zijn arbeidsveld uit te breiden. De staat heeft de neiging, zich alles toe te eigenen, op alles beslag te leggen, zijn invloedssfeer steeds te vergroten. De staatsbemoeiing door sociale wetten had ook voor de bourgeoisie dit geweldige voordeel, dat *de staat zijn ware wezen wist te verbergen* en achter het mom van den goeden vader zijn onveranderlijk gelaat kon doen schuil gaan. Parlementarisme, democratie, medezeggenschap, enz. wekten de illusie, alsof het volk zelf de staat beheerde, terwijl hij afhankelijk is van de economische en politieke machthebbers.

Moeten er dan in het kapitalisme geen voortdurende hervormingen plaats vinden, zolang het nog bestaat? Natuurlijk, want anders zou het niet bestaan! Al wat zich handhaaft, doet dit door zich aan te passen aan nieuwe verhoudingen en nieuwe eisen. Doch het is *niet* de taak van revolutionairen, op deze wijze aan staat en kapitalisme hun voortbestaan mogelijk te maken en daaraan mede te werken. Reeds Domela Nieuwenhuis zei: laat dit over aan de vooruitstrevende bourgeoisie. De staat is een opgedwongen organisatie, en *niet* gebaseerd op behoeften der mensheid. Er zijn gedwongen organisatievormen, waaraan we nooit ontkomen, bijv. de gemeenschap. Doch haar noodzakelijkheid is juist de voorwaarde tot onze vrijheid en onze persoonlijkheid, want alles wat we individueel tot verbruik bezitten, danken we aan de gemeenschap. Ons bestaan, ons bewustzijn, ons vermogen te spreken en te denken, de materiële middelen waarover wij beschikken. Omdat wij zelf tot die samenleving behoren, hebben we tot dit alles weer het onze bijgedragen. Maar de gemeenschap (zij het een gedwongen vereniging) verrijkt ons, is voorwaarde tot geluk en verwerkelijking der persoonlijkheid.

De aanvaarding der gemeenschap beduidt *niet*, zich te onderwerpen aan uniformiteit en conventie. De gemeenschap bestaat in en door duizenderlei verschillende wijzen, omdat het leven rijk is aan variaties. Wat wij wensen, is, dat de minderheid, het individu ook, gelegenheid ontvange, zich het leven op eigen wijze in te richten. We zijn overtuigd

van de noodzaak, toe te laten dat de levensvormen in Amsterdam, in Berlijn en in Parijs ook in een socialistische samenleving zeer van elkaar verschillen. Dat verscheidene groeperingen naar den aard en de geestesgesteldheid harer leden zich ook afwijkend zullen organiseren. Dat de verschillende bedrijven vrij zullen zijn in de reglementering van hun arbeid. Slechts éne voorwaarde dient vervuld, om uit deze vele cellen een gemeenschap te bouwen, en dat is de aanvaarding van *gemeenschappelijke* regelen voor het onderlinge verkeer, de goederenruil, de distributie. Thans zien we bijv. reeds, dat verschillende spoorwegmaatschappijen onafhankelijk van elkaar haar bedrijf regelen, tarieven vaststellen, materiaal aanschaffen enz. Doch in gemeenschappelijk overleg is het nodig, internationale dienstregelingen, seinen, gebruiken en dgl. vast te stellen. Het wederzijds belang maakt dit noodzakelijk. Zoo vordert ook het belang der groepen in een vrije samenleving, zo eist de levensnoodzaak zelf, dat ze gezamenlijk de regelen vaststellen voor de ganse maatschappij. Eerst dan wordt deze "een gemeenschap van gemeenschappen".

Opheffing van de staat beduidt dus het likwideren van alles, wat zijn karakter bepaalt als gezags- en geweldsapparaat. Anderzijds betekent het, dat men uit het staatsverband bevrijdt en als zelfstandige federaties (wel onderling verbonden) laat voortbestaan de organisaties van nuttige diensten: die van onderwijs, posten, telegrafie, spoorwegen, wegen- en bruggenbouw, gas- en elektriciteitslevering enz. De politieke organisatie wordt tevens volkomen door een federatie der gemeenten (*communes*). We zullen nader onderzoeken, hoe het mogelijk zal zijn de velerlei bedrijven, onder beheer van degenen die daarin werkzaam zijn en onder controle van de gemeenschap, te verbinden ten bate van de productie en distributie op socialistische grondslag. Dat dit *niet* bereikt kan worden door middel van de staat, hebben we trachten aan te tonen. Het is daarom dat het Marxisme moet falen in zijn pogingen, het socialisme te verwezenlijken.

III

Tenslotte is het noodzakelijk, iets te zeggen over het marxisme als *economische wetenschap*. Als zodanig staat het verre boven de politieke praktijk der marxisten. Marx heeft er idee van gehad, dat er economische voorwaarden voor het socialisme aanwezig moeten zijn, en hij heeft beweerd, dat het kapitalisme die verwerkelijkt — niet dus de middeleeuwse of landbouwstaat, doch de internationaal georiënteerde industriële productie en distributie. In de grond is dat waar. *Niet* omdat werkelijkheid is geworden, wat Marx meende te voorzien. Hij profeteerde, dat in de concurrentiestrijd de sterkste ondernemers de zwakke zouden uitroeien — dat dus de middenstand zou verproletariseren, in loondienst zou moeten gaan arbeiden, en dat daarmee de overgrote massa des volks in dienstbaarheid staan zou tegenover een kleine groep bezitters, die de bedrijven zouden concentreren en de kapitalen in enkele handen ophopen. Dan was volgens Marx de economische voorwaarde voor het socialisme aanwezig: een machtig proletariaat dat afrekent met een kleine bende eigenaars, en dezen dan onteigent. Deze redenering is aanvechtbaar. Het kapitalisme toont inderdaad de *strekking*, die Marx aangeeft, doch werkt die vaak zelf tegen. Inplaats dat de bourgeois elkaar vernietigen, verenigen ze zich. Insteede van de middenstand te ruïneren, zoekt de bourgeoisie er haar bondgenoten in en vooral Nederland kent een uitgebreide, welvarende middenklasse. De uitbuitende groepen zijn veel talrijker geworden dan men voorzag. *Wel* is het gevolg: toenemende verarming der arbeidersklasse, daling der koopkracht, crisis, werkloosheid en ontzaglijke ontbering, tengevolge waarvan ook veel speculatief kapitaal verloren gaat. Daarop komen we nog terug. Wordt echter het verellendigde proletariaat socialistisch? Opstandig wel, dat staat vast. En in die zin "socialistisch", dat werklozen weder in de bedrijven terug wenssen te komen, laagbezoldigde werkers groter aandeel van de goederenproductie willen. Maar *socialistisch* bewustzijn, geschooldheid, inzicht en begrip zijn gans iets anders. In Duitsland zijn miljoenen tot ellende vervallen proletariërs tot *het fascisme* gekomen, juist omdat hun

altijd is voorgehouden, dat staatsmacht en staatsgeweld de uitkomst zouden brengen. Psychologisch is het dus onjuist te verwachten, dat verarming der massa's per se leidt tot socialisme.

Doch in andere betekenis is industrialisatie wel economische voorwaarde tot socialisme. Socialisme is n.l. slechts mogelijk bij overvloed, bij zgn. overproductie. En de moderne techniek, haar transportmiddelen, haar voortbrengingsmogelijkheden zijn dus in *die* zin voor het socialisme onontbeerlijk. Natuurlijk zijn alle verhoudingen te veranderen door menselijken wil, en zijn ze geen *machten* boven de mens. Niettemin hebben wij ernstig te onderzoeken, of bij de huidige stand van de techniek een anarchistische samenleving reeds mogelijk is, wanneer wil en gezindheid voorhanden zijn.

De ontleding der economische structuur van het kapitalisme is door Marx ongetwijfeld geschied op voortreffelijke wijze, en verbeterd door marxisten als Rosa Luxemburg. Grote economen heeft het anarchisme niet voortgebracht, al heeft Kropotkine bijv. belangrijke bijdragen geleverd tot de kennis van deze en de toekomstige maatschappij, en al was met name Chr. Cornelissen in de vrijheidlievend-socialistische beweging een econoom van gezag, die niet zonder vrucht bij Marx ter school gegaan was.

Indien de anarchisten — sinds Bakoenin reeds — derhalve de wetenschappelijke waarde der marxistische economie hebben erkend, bedeutet dat evenwel niet, dat ze ooit bouwden op de door Marx geschetste vooruitzichten, noch ook Marx' gezag als politicus aanvaardden. Juist Bakoenin ontkende, dat ooit iemand aan zijn wetenschappelijke scholing economisch-politiek gezag over mensen zou kunnen ontlenen. Hij opende de strijd tegen de verwaandheid dier marxisten, die op grond van de wetenschappelijke verdiensten van hun meester, voor zich gezag meenden te moeten opeisen, zoals de profeten, priesters en predikanten een theocratie (een heerschappij der dienaren-Gods) meenden te moeten instellen, omdat ze de ware kennis van Gods woord meenden te bezitten. De Marxistische tekstverklaarders, die bleven zweren bij Marx' Heilige schrift, vormden een sekte van orthodoxe ketterjagers

en van machtsbegerige leiders, die voor Elisa, Augustinus en Calvijn niet onderdeden in fanatisme en bekrompen geloof. In de wetenschap wordt iemands gezag in *wetenschappelijke* aangelegenheden (en niet op *sociaal* terrein), *vrijwillig* aanvaard, door wie na *vrij en onbelemmerd onderzoek* tot de conclusie komen, dat een geleerde inderdaad gelijk heeft. Deze onafhankelijkheid van het eigen oordeel hebben de anarchisten ook steeds, en terecht, tegenover Marx gehandhaafd, waar het diens economische theorieën betrof. Hem tot een onfeilbare te proclameren, had even weinig zin, als hem te verguizen. Aan zijn verdiensten als econoom doet dat weinig af of toe. Die staan vast.